

UNIVERZA V LJUBLJANI  
FILOZOFSKA FAKULTETA  
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO  
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU

**TADEJA ROŽMAN BOGOVAC**

**Igrajmo se boga.  
Nadzor družbe v antiutopični literaturi.**

Diplomsko delo

Mentorja:

doc. dr. Aleksander Bjelčevič  
red. prof. dr. Tomislav Virk

Dvopredmetni univerzitetni študijski program  
Slovenistika;  
Dvopredmetni univerzitetni študijski program  
Primerjalna književnost in literarna teorija

Ljubljana, 2016

Hvala mentorjema, Aleksandru Bjelčeviču in Tomislavu Virku, za odzivnost in vse nasvete, ki so mi bili v pomoč pri pisanju diplomske naloge. Hvala staršem za vse, kar so mi nudili in omogočili tekom študijskih let, Neži in Petri za nesebično pomoč na vsakem koraku ter seveda Simsu in Bori za množico idej in domačo zbirko knjig.

## **Izvleček**

### **Igrajmo se boga. Nadzor družbe v antiutopični literaturi.**

V diplomski nalogi je obravnavana antiutopična literatura z vidika družbene problematike, ob čemer je vsa pozornost namenjena tematiki družbenega nadzora. Le-ta je prisotna v delih treh slovenskih (Miha Remec, Vid Pečjak in Franjo Puncer), ruskega (Jevgenij Zamjatin) in dveh ameriških avtorjev (Alfred Bester in Ray Bradbury). Družbeni problemi se nemalokrat zrcalijo prav skozi literaturo, zato je tudi pri večini obravnavanih del zaznati kritiko aktualnega avtorjevega časa oz. tedanjega političnega sistema. V izmišljenih svetovih avtorji opisujejo najrazličnejše mehanizme nadzora, katerih skupen cilj je podrediti in zaslužniti prebivalstvo v korist vladajočim. Vladana množica svojega položaja največkrat ne doživlja kot nekaj slabega, pač pa totalitaristični režim navdušeno pozdravlja. Nadzorovana so vsa področja človekovega življenja, od spolnosti do umetnosti, oblasti – pa naj bo to bog ali država – pa je glavni cilj zakrinkati svojo moč in slepiti ljudi z navideznim občutkom svobode, saj je tako njihov nadzor popoln. Ugled oblasti pa želi zmeraj omajati kak posameznik ali skupina ljudi, ki se pravilom in nadzoru uprejo. A upor se skoraj vedno izkaže za jalov poskus revolucionarnosti, saj je moč oblasti praviloma nedotakljiva in nezrušljiva.

**Ključne besede:** antiutopija, Zamjatin, Bradbury, Bester, Remec, Pečjak, Puncer, nadzor, oblast

## **Abstract**

### **Let's play god. Control over society in anti-utopian literature.**

The graduation thesis deals with the anti-utopian literature in terms of society issues; all the attention, however, goes to the theme of social control. This theme is present in the novels of three Slovenian (Miha Remec, Vid Pečjak and Franjo Puncer), one Russian (Yevgeny Zamyatin) and two American authors (Alfred Bester and Ray Bradbury). Social problems are often reflected through literature. Therefore, it is possible to detect criticism of the author's time or one's current political system in the discussed novels. In these fictional worlds, authors describe a wide variety of control mechanisms, the common goal of which is to subordinate and enslave inhabitants, which consequently benefits the governing class. Controlled society does not see its position as something negative, but accepts totalitarian regime as positive. The control is taken over all the spheres of people's lives – from sexuality to artistry – authority's main goal, however, is to disguise its own powers and give people a fictitious feeling of freedom, as its control is thus complete. The reputation of authorities often wants to be destroyed by some individuals, who withstand the rules and control from above. Nevertheless, this kind of revolt is almost always just a futile try of revolution, because the power of authorities is in most cases untouchable and indestructible.

**Keywords:** anti-utopia, Zamyatin, Bradbury, Bester, Remec, Pečjak, Puncer, control, authority

# KAZALO

|                                                               |    |
|---------------------------------------------------------------|----|
| 1.0 Uvod.....                                                 | 5  |
| 2.0 Utopija ali antiutopija .....                             | 7  |
| 3.0 Bogovi, država in mehanizmi nadzora.....                  | 10 |
| 3.1 Posameznik ali skupnost .....                             | 10 |
| 3.2 Država brez otrok.....                                    | 13 |
| 3.2 Denham zobna pasta .....                                  | 14 |
| 3.3 Telepatija in miselni vohuni.....                         | 16 |
| 3.4 Veliki mrč in ostale zablode.....                         | 18 |
| 4.0 Ljubezen, spolnost, sreča in drugi čustveni izrastki..... | 23 |
| 5.0 Knjige in umetnost.....                                   | 30 |
| 6.0 Delo ali nedelo .....                                     | 35 |
| 7.0 Uporniki in dvomljivci.....                               | 37 |
| 7.1 Puncerjevi izgubljeni ljudje .....                        | 42 |
| 8.0 Sklep .....                                               | 44 |
| Viri .....                                                    | 47 |
| Literatura.....                                               | 47 |

## 1.0 Uvod

Besede nadzor najverjetneje nihče čisto zares ne mara. Asociacije ob omenjenem pojmu so najraznovrstnejše, vsem pa je zagotovo skupen negativni predznak predstav, ki jih prinašajo. Naša življenja in svet, v katerem živimo, so preprejena z nadzori vseh sort; nekateri od teh so tako elegantno infiltrirani v naš vsakdan, da jih niti ne opazimo več in se tako prepuščamo naivni misli, da živimo svobodno. Številni pisatelji so ob premisleku o tovrstnih problemih pogledali preko meja realnega sveta in si zamislili družbe, s pomočjo katerih so svoje poglede in strahove potencirali do včasih že skrajnih meja verjetnosti. Kot bralci se lahko tovrstnim strah zbujajočim idejam bodisi čudimo bodisi smejimo in naivno verjamemo, da se takšni in drugačni izmišljeni režimi nam pač ne morejo zgoditi; lahko pa smo bolj pesimistične narave (ali zgolj razmišljamo in gledamo nekoliko širše) in v teh izmišljenih svetovih s cmokom v grlu odkrivamo svet, v katerem živimo, ali pa življenje, kakršnega bomo v primeru neukrepanja, nerazmišljanja in neupiranja, živeli kaj kmalu. Človeška apatija je namreč glavni problem pri premikanju meja in spreminjanju ustaljenega načina življenja, saj neaktivna množica zmeraj premaga peščico tistih, ki še želijo spremembe na bolje in se upirajo ustaljenemu redu.

Tema diplomske naloge je zagotovo ena takšnih, ki je vedno aktualna, saj so zmeraj bili in zmeraj bodo, tisti, ki vladajo in se na račun množice okoriščajo, ter drugi, ki pod to vlado nesvobodno živijo. Družbeni problemi so tako zrna, iz katerih so vzklila najboljša umetniška dela, in so navdih, ki iz obupa ustvarja presežke. Antiutopija kot eden izmed načinov spopada z (aktualno) družbeno ureditvijo nam sicer ni kaj preveč v uteho, je pa lahko glasen opomin in vzvod za premike v naših glavah, da izmišljenim svetovom ter njihovim 'bogovom' preprečimo možnost uresničitve.

V diplomski nalogi bom pod drobnogled vzela različne oblike nadzora, kot si jih je zamislilo šest avtorjev v svojih antiutopičnih delih, in sicer: Ray Bradbury (Fahrenheit 451), Alfred Bester (Razničenec), Jevgenij Zamjatin (Mi), Miha Remec (Iksion, Iksia, Iks), Vid Pečjak (Adam in Eva na planetu starcev) ter Franjo Puncer (kratka zgodba Srečanje iz zbirke Izgubljeni človek). Pri pisanju bom uporabila deskriptivno metodo za opis dejstev in povzemanje vsebine obravnavanih romanov ter komparativno metodo za prikaz podobnosti in razlik med njimi. Pri snovanju naloge sem si načrtovala nekaj izhodišč, s pomočjo katerih sem

iskala skupne točke obravnavanih del in jih nato po poglavjih uredila v smiselno celoto. Zastavljene hipoteze so:

1. V antiutopičnih delih je prisotna kritika aktualnega (avtorjevega) časa in (tedanje) družbene ureditve.
2. Mehanizmi nadzora so v obravnavanih delih različni, skupni pa sta korist, ki jo nadzor s svojimi najrazličnejšimi oblikami prinaša vladajočim in zatiranost, česar je deležno nadzirano prebivalstvo.
3. Ljubezen in ostala čustva so vladajočim v antiutopičnih svetovih zaradi svoje subjektivne narave še posebej velik trn v peti, zato so deležna poostrenega nadzora ali celo prepovedi. Spolnost je sredstvo brezčutnega užitka, reprodukcija pa stvar strogega dogovora in ne svobodne izbire.
4. Knjige (in tudi ostale oblike umetnosti) so bodisi cenzurirane bodisi popolnoma prepovedane. Izobrazba je nezaželena ali prepovedana, saj načitanost vodi v upor, neznanje pa v poslušnost.
5. Delo je nuja, narava služb pa takšna, da prinaša koristi vladajočim.
6. V vsakem izmed romanov se v množici ubogljivcev znajde posameznik ali manjša skupina ljudi, ki se obstoječemu redu uprejo. Upor proti družbi je v večini primerov zadušen, uporniki pa poraženi.

## 2.0 Utopija ali antiutopija

Predpostavimo, da je želja slehernega človeka biti srečen. A sreča, ki ima toliko odtenkov, kolikor je na svetu ljudi, potemtakem ne more biti nekaj univerzalnega. Lahko slepo verjamemo, da živimo v najboljšem vseh možnih svetov, kjer je vse najboljše urejeno<sup>1</sup> in se nekako prepričamo v to, da smo srečni, lahko pa pokukamo čez zid prav tega najboljšega možnega sveta in tvegamo, da nam ob pogledu na realnost sreča spolzi iz rok.

V iskanju te sreče je človek zmeraj posegal po številnih utehah, ki bi osmislile njegovo bivanje ali pa ga vsaj naredile znosnejšega. Utopija<sup>2</sup> je eden izmed poskusov pobega v nek vzporeden, boljši svet, kakršnega bi si želeli tukaj in zdaj. »Angleški minister Thomas More je do najmanjših podrobnosti opisal srečno družbo, imenovano Utopija, in s tem dotlej nepojmljivo družbeno ureditev napravil verjetno in prav kmalu zaželeno. V zgodovini je pustil neizbrisno sled, vizijo obče blaginje, spomin na prihodnost.« (Dilas-Rocherieux, 2004: 9) Skrivnost utopije je njena moč prepričevanja in da s tem, ko pred nas postavi nekaj, česar ni, bi pa lahko bilo, vzbudi v nas hrepenenje, čeprav nas vsakdanja realnost vedno znova postavlja na tla. (ibid.: 15) Drago Bajt v spremni besedi k Zamjatinovemu romanu Mi pravi, da je izmišljena družba bodočnosti vedno višje razvita kot naša, v njej pa se uresničijo vse sanje in predstave o popolni družbi, kakršne si želimo. (Bajt, 1988: 29-30) Keith M. Booker pa govori o utopiji kot eskapizmu in poudari njeno črno plat, ki da jo predstavlja jalovo sanjarjenje in s tem beg pred resničnim tukaj-in-zdaj. (Booker, 2004: 21) Z omembo te črne plati utopija nekako nagonsko in neprisiljeno dobi negativni predznak. Antiutopija stopi ob bok utopiji, meja med njima se močno zabriše. Tako v utopiji kot v antiutopiji je nemalokrat zaznati tudi kritiko aktualnega (avtorjevega) časa in družbene ureditve – Utopija Thomasa Mora preko »posebne literarne montaže« (Dilas-Rocherieux, 2004: 23) z vsemi pozitivnimi nasprotji kritizira predkapitalistično Anglijo; Zamjatinov Mi svari pred novo sovjetsko vlado postrevolucionarne Rusije, Bradburyjev Fahrenheit 451 pa spominja na Ameriko v petdesetih, ko sta bili aktualni stroga cenzura in sežiganje knjig. (Booker, 2004: 31, 113) Booker poudarja, da je »obravnava domišljijjskih družb v najboljših antiutopičnih delih vedno zelo pomembna /.../ za določene družbe in probleme 'resničnega sveta'.« (ibid.: 25)

---

<sup>1</sup> Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716), filozof, predstavnik racionalizma, ki je vpeljal pojem možnih svetov, je v enem izmed svojih del dokazoval, da je bog, ki je popoln, tudi ustvaril popoln in zatorej najboljši možni svet. To teorijo v romanu Kandid ali optimizem (1759) zagovarja Voltairov junak Pangloss. (Wikipedia)

<sup>2</sup> Utopija je po definiciji SSKJ načrt, zamisel idealne družbene ureditve ali družbene ureditve v prihodnosti, ki v stvarnosti ni mogoč, uresničljiv. (Slovar slovenskega knjižnega jezika, spletna verzija)

Če je utopija želja po nečem boljšem in lepšem, je antiutopija potemtakem najglasnejši krik te želje. »Antiutopična svarila pred grozečimi nočnimi morami so morda resnično nujna za ohranitev vsakršnih možnih sanj o boljši prihodnosti. (ibid.: 186) Tudi Bajt poda svoje razlikovanje med utopijo in antiutopijo. »Tako 'avtor' kot junaki utopičnega romana navadno niso prebivalci utopičnega sveta. O njem le pripovedujejo kot o drugačnem svetu, v katerem bi želeli živeti. Junak antiutopičnega romana 20. stoletja pa vedno neposredno živi v distopičnem svetu in hoče iz njega pobegniti prav zaradi njegove narobne utopičnosti.« (Bajt, 1988: 26) V nadaljevanju bom ob analizi romanov skušala pokazati, da to narobno utopičnost opazijo le nekateri posamezniki (uporniki v 7. poglavju), medtem ko velika večina vladanega ljudstva v romanih zamišljen svet in ureditev sprejema kot edino pravo in najboljše zanje, kar pomeni, da totalitaristične oblike vladavine ne vidi kot nekaj slabega. Ob tem lahko torej rečemo, da je utopija nekaterih antiutopija drugih. »/.../ utopične vizije idealne družbe pogosto tudi same po sebi napeljujejo na kritiko trenutnega reda kot neidealnega, medtem ko antiutopična opozorila pred nevarnostmi 'slabih' utopij še vedno dovoljujejo možnost 'dobrih' utopij, še posebej, ker so antiutopične družbe načeloma bolj ali manj slabo zakrinkana preoblikovanja situacije, ki že obstaja v resničnosti.« (ibid.: 21-22) Tako je resničen tehnološki napredek sprožil industrijsko revolucijo v zahodni Evropi, ta pa je prinesla koristi le nekaterim – množici izkoriščanih delavcev zagotovo ne, saj so postali vprega »za stroji v službi industrije« (ibid.: 12) Po Kosovelovo bi zvenelo takole: »Svet se deli samo v dve skupini: v zatirajoče / in v zatirane. (Kosovel, 2013: 30)

Tukaj nastopi pojem nadzora kot stalnice človeške družbe. SSKJ definira nadzor kot »prizadevanje, skrb za pravilno ravnanje, vedenje, delo koga«, v našem primeru pa pojem nadzora pomeni veliko več kot to, predvsem pa ima tisti strah zbujajoč prizvok. Nadzor je nevidna moč, ki zasušnjuje in tlači množice v kalupe, jim pripenja etikete, številke in nadeva maske. Te prebivalcem svoje izmišljene dežele nadane že Mencinger v romanu Abaddon (1893), kjer pri štirinajstih vsakdo dobi krinko, ki ga spremlja do smrti. »Ta Mencingerjeva krinka je najkrutejši simbol za skrajno deindividualizacijo državljanov, ki ga je v fantaziji pisatelj utopične in znanstvenofantastične literature kdaj uporabila katera oblastniška struktura. /.../ Mencinger /.../ ukinitelj individua /.../ kombinira tudi z ukiniteljstvo pravice do obraza.« (Kordigel, 1994: 86) Nadzor je hrana za ego voditeljev in strup za 'majhne ljudi', ki se nesrečno znajdejo v čredi; je realnost tako našega vsakdana kot tudi fiktivnih, literarnih svetov in je nočna mora svobode, za katero se vse prevečkrat zdi, da živi le še kot pojem na smetišču zgodovine. Nadzor ima tisoče obrazov in tisoče mehanizmov, a skupen cilj –

ukrotiti in utišati ljudi, jim pripeti niti in jih voditi kot marionete, ki bodo 'predstavo' odigrale tako, da bodo voditelji od nje imeli korist. Pomemben korak k skepticizmu in antiutopičnemu mišljenju predstavlja Nietzsche s svojo filozofijo. Zanj »tako znanost kot religija vsiljujeta poenostavljene interpretacije neskončno kompleksnega sveta in zapreta posameznika v 'omejeno sfero', ki izključuje alternativne možnosti.« (Booker, 2004: 14) Tudi Freudova razmišljanja o urejenosti družbe imajo pesimistično noto, saj meni, da družbeni red škodi in zatira posameznikove želje, bistvo reda pa da je v tem, da odvzema svobodo. Hkrati trdi, da bi bila npr. anarhija še hujša izbira, zato je obstoj idealne družbe ni mogoč. Zaradi (neprimernih) predpisov, ki jih postavljajo vladajoči, je človeku nedostopna tudi sreča. (ibid.: 16) Kot enega izmed glavnih mehanizmov nadzora Freud izpostavi religijo in jo označi »ne le za zgrešeno, temveč tudi za potencialno pogubno in resno škodljivo za človeško življenje.« (ibid.: 17) Označi jo za iracionalno in vidi v njej naklepno vsiljevanje idej privržencem z lažmi o večni sreči in obrambi pred trpljenjem. (ibid.: 18) Religija pa seveda ni edina oblika moči in nadzora nad ljudmi. »Dokler ima vera odločilno moč, je cerkev tista, ki zagotavlja pot k odrešujočemu onstranstvu. Ko pa teokracija preneha biti središčni način urejanja in vodenja človeške skupnosti, prevzame vlogo cerkve država. Človek si hoče ustvariti raj na zemlji, zgraditi družbeni red tostran nebes. Nebeško hierarhijo zamenjata dvorna in državljanska.« (Bajt, 1982: 15-16) Boga tako nadomesti novodobni bog – država. A marsikje razlike med tema dvema 'bogovima' ni. V Zamjatinovem romanu *Mi* glavni junak D-503 sicer nenehno zanika vsakršno podobnost s 'starim bogom', a medtem ko neprenehoma primerja oblast Enotne Države s Cerkvijo, se podobnosti med njima jasno izrišejo, saj pravi: »Toda oni [nekdanji prebivalci] so molili k svojemu grdemu in nepoznanemu Bogu – mi pa molimo k Bogu, ki je lep in čisto dokončno poznan; njihov Bog jim ni dal ničesar razen večnih in mučnih iskanj; njihov Bog si ni izmislil nič pametnejšega, kot da se je dal kdove zakaj žrtvovati – mi pa se žrtvujemo našemu Bogu, Enoti Državi – žrtvujemo se spokojno, premišljeno in razumno.« (Zamjatin, 1988: 72) Meni, da je bilo krščanstvo »osnovano na iracionalnih impulzih in nesmiselnem žrtvovanju njihovega boga, medtem ko je Enotna Država osnovana na čisto racionalnih načelih in strogo smiselnem žrtvovanju vsakega posameznika v službi Države.« (Booker, 2004: 37) A tudi v tej samooklicani idealno urejeni družbi t.i. grešnike kaznujejo z nekakšnimi ritualnimi obredi, o čemer bom govorila v poglavju, ki sledi.

### 3.0 Bogovi, država in mehanizmi nadzora

*Državni aparati pritiskajo tega človeka k tlom,  
suženjstvo nevidnih spon duši tega človeka,  
prikovan je na zbesneli motor razvoja in se ne  
more rešiti.<sup>3</sup>*

#### 3.1 Posameznik ali skupnost

Kot sem že omenila zgoraj, sta t.i. glavna nadzornika prebivalstva bodisi cerkev s svojimi bogovi bodisi država s svojimi voditelji, v okviru le-teh pa delujejo različni mehanizmi oziroma sredstva, s katerimi tak nadzor izvajajo. Vladajoči razred uvede strogi red in disciplino z namenom, da bi pridobili moč in nadzor nad množico, razlogi in koristi, ki jo ta moč prinaša, pa so najrazličnejši – omenila jih bom pri vsakem romanu posebej. Prvi korak pri spremembi reda in poskusu nadvlade množici je tako nemalokrat izolacija ljudstva od preostalega sveta. Običajno je središče utopičnega (v našem primeru antiutopičnega) sveta mesto, lahko obzidano, lahko ležeče pod kakšno kupolo ali celo pod zemljo, v vsakem primeru pa ločeno in izolirano od preostalega okolja. (Bajt, 1982: 17) Tako je v najznamenitejšem antiutopičnem romanu Mi Jevgenija Zamjatina osnovana Enotna Država, izolirana in od preostalega sveta ločena s stekleno steno. »[N]aklonjenost steklu kot konstrukcijskemu materialu izvira predvsem iz dejstva, da omogoča neprestan nadzor nad posameznimi državljani.« (Booker, 2004: 34) V času dvestoletne vojne si je Enotna Država uspela podrediti tudi sosednje države, nekdanjo 'divjo' svobodo pa je zamenjala nesvoboda, ki jim predstavlja idealno ureditev. Svoboda namreč velja za kaotično, nerazumno in animalno. Vsak gib v tej državi je strogo nadzorovan, usmerjen v točno določeno smer ter seveda natanko določen in nadziran. To vladajočim omogoči, da ljudstvo dela le v njihovo korist in nič po svoji volji. Vladajoče žene želja po osvajanju ozemelj, ljudstev in po nadvladi vsakomur, ki jim stopi na pot, in prav ta želja po goli oblasti je nekaj, kar je v vsakem izmed nas. (V romanu Mi je ena izmed glavnih želja vladajočega razreda, da bi – potem ko so pokorili že velik del zemeljskega – osvojili in podjarmili tudi ljudstva onkraj svojega planeta.) Tisti, ki pri uresničevanju te želje mojstrsko preidejo vse ovire, imajo dobre sposobnosti prepričevanja in so po naravi avtoritativni, se zavihtijo na vrh in zavladajo, ostali,

---

<sup>3</sup> Kosovel, 2013: 26

manj osvajalske in bolj vodljive narave, pa postanejo del nadzirane množice. Večina te množice, ki v sebi nima vzvodov in želje po vladanju, vladajoče, pravila in red običajno pozdravljajo, saj potrebujejo omejitve in vsakdanja pravila, brez katerih bi bili v življenju bolj ali manj izgubljeni. Vidimo, da so ljudje radi pod nadzorom in v tem ne vidijo nič slabega, saj manj maneverskega prostora, kot imajo, manj je možnosti za (neprijetna) presenečenja in situacije, ki bi lahko ušle iz vajeti. »O, velika, božansko-omejujoča modrost sten, pregrad! /.../ Človek je prenehal biti divji človek šele tistikrat, ko smo zgradili Zeleno Steno, ko smo s to Steno osamili svoj mehanični, popolni svet – od nerazumnega, nesmiselnega sveta dreves, ptic, živali ...« (Zamjatin, 1988: 104-105) Prebivalci Enotne Države so oštevilčeni in imenovani kot numerji. Glavni junak tako nima imena, pač pa le identifikacijsko oznako D-503. Ker verjamejo, da je družba idealna, verjamejo tudi v to, da v njihovem svetu hierarhija ne obstoji. A ta vera je vsiljena in priučena, saj so Varuhi Države vendarle nad ostalimi, Dobrotnik (bog oz. voditelj Enotne Države) pa na samem vrhu. Omenjeni vodijo numerje, ki verjamejo, da niso vodeni od nikogar – Enotna Država je namreč takoj po dvestoletni vojni izvedla Veliko Operacijo, s katero so ljudem odstranili dušo in jim pustili le še mrtev razum. (ibid.: 34) Na čelo so postavili novodobnega boga (Dobrotnika) ter določili pravila za življenje. Prepovejo nikotin in alkohol, zapovedano je tudi zdravje. »Saj vendar veste, ne: biti morate zdravi.« (ibid.: 66) Urna Plošča natančno odmerja dnevni čas in razporeja opravila.

»Urna Plošča pa – vsakogar od nas pred našimi očmi spreminja v jeklenega, šesterokolesnega junaka velike pesnitve. Vsako jutro, s šesterokolesno natančnostjo, ob eni in isti uri, eno in isto minuto – mi, milijoni, vstanemo, vsi kakor eden. Ob eni in isti uri začnemo delati, kot en sam milijon – in kot en sam milijon končamo. In ko se zlijemo v eno, milijonroko telo, v eni in isti sekundi, ki jo določa Plošča – nesemo žlice v usta, v eni in isti sekundi odidemo na sprehod, v predavalnico, v dvorano /.../, v posteljo ...« (ibid.: 49)

Na tem mestu naj omenim pesem Aleksandra Gasteva z naslovom Tovarniške sirene, ki močno spominja na zgornje besede in je bila eden od vplivov na Zamjatinov roman:

»Ko zatulijo zjutraj tovarniške sirene v delavski četrti, to ni poziv k suženjstvu. To je pesem prihodnosti. Nekoč smo vsi delali v bednih delavnicah in začenjali delo ob različnih jutranjih urah. Zdaj pa nas vsako jutro ob osmih pozovejo sirene, cel milijon. Zdaj začnemo vsi skupaj ob isti minuti. Cel milijon nas vzame svoja kladiva ob isti sekundi. Naši prvi udarci s

kladivom soglasno zazvenijo. O čem pojejo sirene? To je naša himna enotnosti.« (Booker, 2004: 43)

Glavni junak na začetku te enosti še ne doživlja kot nekaj negativnega, pač pa to, da on ni 'eden', ampak 'eden od', dojema kot privilegij.

»Že najmodrejši naši predniki so vedeli: vir pravice je – moč; pravica je – funkcija moči. Imamo dve skledici na tehtnici: na eni je gram, na drugi – tona, na eni – 'jaz', na drugi – 'Mi', Enotna Država. In mar ni jasno: misliti, da ima 'jaz' lahko kakšne pravice do Države, misliti, da je lahko gram v ravnotežju s toni – je popolnoma eno in isto. Odtod – jasno sledi: toni – pravice, gramu – dolžnosti; in naravna pot od ničevosti k veličini je: pozabiti, da si – gram, in se občutiti kot milijonti delček tone ...« (Zamjatin, 1988: 120)

Zdi se mu nedoumljivo, kako so nekoč v 'divjem svetu' živeli brez natančno določene dnevne rutine – jedli, kadar se jim je zahotelo, šli spat, kadar se jim je zljubilo ... Tako tukaj »[s]pat zvonijo: 22.30. Do jutri.« (ibid.: 51) Kljub temu pa v njihovem strogem urniku obstaja 'luknja', saj lahko numerji dvakrat na dan – med četrto in peto popoldne ter med deveto in deseto zvečer – v času Osebnih Ur, počnejo, kar hočejo. (ibid.: 49) Na tem mestu D-503 tudi prizna, da so te proste ure nekakšna napaka v sistemu, a verjame, da bodo nekega dne »tudi za Osebnih Ure našli mesto v splošni formuli, nekoč se bo vseh 86400 sekund sešlo v Urni Plošči.« (ibid.)

Materinska in Očetovska norma nadzirata reprodukcijo, a o tem bom govorila v drugem poglavju.

Za prijavo prekrškov in prekrškarjev obstaja Varnostni Urad, učitelj Zakonov pa uči biblijo Enotne Države. Vsakdo, ki se prekrši zoper red, je odpeljan v Operacijsko. Prijava prekrška in morebitna operacija pa nista dojeta kot nekaj strah zbujujočega, pač pa kot pravica, in to dragocena. »V Enotni Državi imam tudi to pravico – da pretrpim kazen – in od te pravice ne bom odstopil. Nihče od nas, numerjev, se noče in ne sme odpovedati tej svoji edini – in zato tem bolj dragoceni – pravici.« (ibid.: 119) Na Dan Soglasnosti numerji opravljajo volitve, a kot pove že ime, izbire ni, saj soglasno izberejo Dobrotnika. Rezultat je torej jasen že vnaprej.

»Včeraj je bil Dan Soglasnosti, ki so ga vsi že dolgo nestrpno pričakovali. 48-ič je bil enoglasno izvoljen Dobrotnik, ki je že nešteto dokazal svojo neomajno modrost.

Zmagoslavje je bilo nekoliko pokvarjeno zaradi nereda, ki so ga povzročili sovražniki sreče, ki pa so s tem, kar je popolnoma naravno, sami sebi odvzeli pravico, da bi bili še naprej opeke v včeraj obnovljenem temelju Enotne Države. Vsakdo ve, da bi bilo upoštevati njihove glasove ravno tako nesmiselno, kakor imeti za del prelepe, junaške simfonije – kašelj bolnikov, ki so bili slučajno navzoči v koncertni dvorani ...« (ibid.:143)

Četudi se na veliki dan najdejo posamezniki, ki glasujejo proti ustaljenemu redu, to ne povzroči prevelikega pretresa, saj nasprotnike vsi dojemajo kot pogublence, ki sami sebi zapravijo srečo in pravico, da bi še naprej sestavljali verigo (strogo nadzorovane) množice. Najhujše orodje nadzora je Plinski Zvon, s katerim žrtvi oz. prestopniku s sesalko črpajo zrak izpod steklenega pokrova. D-503 napravo opiše takole: »Pred približno petimi stoletji, ko se je delo v Operacijski šele začejalo, so se našli tepci, ki so Operacijsko primerjali z nekdanjo inkvizicijo /.../« (ibid.: 96) Skoraj na polovici romana glavni junak torej še zmeraj verjame v dobro Enotne Države, na koncu pa je kot upornik, ki je podvomil v to dobro (v uporništvo ga spelje numerka I-330) tudi sam deležen lobotomije in s tem oropan oz. 'ozdravljen' domišljije. Tako bo ponovno vzklikal: »Naj živi Velika Operacija! Naj živi Enotna Država, naj živi Dobrotnik!« (ibid.: 164) D-503 pravi, da je zmagal razum. A če je to razum, potem resnično tonemo v pogubo.

### 3.2 Država brez otrok

Podobno oštevilčenje prebivalcev najdemo v romanu Adam in Eva na planetu starcev Vida Pečjaka (»sleherni človek [ima] poleg imena tudi obvezno številko. /.../ Zaradi evidence /.../ Potem vemo, kam naj ga vtaknemo. /.../ Poleg tega se nobena številka ne ponovi. Vsaka pomota že apriori odpade.« (Pečjak, 1972: 5)), kjer je po vzoru Zamjatinove Enotne Države osnovan Združeni planet, v okviru le tega pa centralni kibuc<sup>4</sup>, čigar gesla donijo s stereoekranov, fonolearnerjev in podobnih naprav. Tako je mogoče slišati parole kot so »NAŠ RED JE NAJBOLJŠI OD VSEH MOGOČIH. /.../ VSAKA SPREMEMBA ŠKODUJE NAPREDKU. /.../ NAŠ PLANET JE SREČNI PLANET.« (ibid.: 6) Centralni kibuc je bil sicer ustanovljen za bivanje otrok, z namenom vzgojiti jih v vzorne prebivalce Združenega planeta, jim vcepiti temeljna načela ter jih napraviti brezpogojno srečne. A zaradi zakona o enotnem številu prebivalcev, to je deset milijard, v kibucu že sto dvajset let ni bilo slišati

---

<sup>4</sup> V romanu je izraz kibuc definiran kot vzgojni zavod, v kakršnih so živeli mladoletni državljani Združenega planeta, izvira pa iz nekdanje hebrejščine. (Pečjak, 1972: 29)

otroškega smeha – vse do nesreče, kjer sta v aerorollerju zgorela dva prebivalca in ju je bilo potrebno nadomestiti. Na njuno mesto tako stopita Adam 117 in Eva 30520. »V Izročilih Starih je [namreč] pisalo, da mora biti vsak mrtvec, ki ga ni mogoče oživiti, zamenjan. Na ta način se število prebivalstva ohranja na vekomaj.« (ibid.: 9) Izročila so njihov sveti priročnik; vse, kar je potrebno vedeti o življenju, piše v njih, vprašanja onkraj teh strani pa so nepotrebna in predvsem nezaželena. Ko začneta Adam in Eva razmišljati s svojima glavama, na planetu zavlada zmeda, saj razmišljanj, dvomov in pogledov iz drugih zornih kotov niso več vajeni. A o tem v enem izmed naslednjih poglavij.

Na planetu skrbijo za indoktrinacijo z urami navdušenja, kjer vzklikajo zgoraj omenjene parole, izvajajo »reforme brez sprememb« (ibid.: 60), njihov bog pa je vitalis – pripravek, ki ohrani človeško življenje na vekomaj. (ibid.: 9) Prav tako so vsa dejanja predvidena vnaprej in natančno zabeležena. »Dnevnik je moral [Sirij 82, generalni vzgojitelj] sleherni ponedeljek predložiti administrativnemu centru, kjer so ga razmnožili in odposlali neštetim komisijam, organom, odboru in pododborom, ki so se ukvarjali z vzgojo otrok.« (ibid.: 15) Igra in igrache so označene za nekaj povsem neracionalnega in so zato prepovedane. Starci, ki so že zdavnaj pozabili svoje otroške dni, vzdihujejo: »Brez prestanka kotrljata pomarančo drug k drugemu in kričita. Iz neznanega vzroka jima to početje ugaja.« (ibid.: 22) Ko Adam izrazi željo, da bi iz čiste radovednosti rad preštel sobe v poslopju, mu vzgojitelj odvrne, da je natanko 1012 sob in da ni nobene potrebe po tem, da jih šteje. Stari pa zaključijo, da če želita z Evo šteti, naj štejeta jabolka, hruške, ljudi v učnem stroju, saj se je treba naučiti racionalnega vedenja. (ibid.: 7) Vzgajana sta na podlagi navodil iz vzgojnih priročnikov, kjer je med drugim strogo določena tudi ura za spanje, v pravilih o spodobnem vedenju pa so navedena oblačila, ki jih je dovoljeno nositi in predpisani dve vrsti frizur: na prečo ali nazaj. (ibid.: 43-44) Ko spoznajo, da se razvijata drugače, kot zahteva vzgojni program, ju začne obravnavati komisija za težavne otroke, ta pa ju odloči ločiti, saj menijo, da drug drugega hujskata proti temu svetu. (ibid.: 36, 40)

### **3.2 Denham zobna pasta**

V Bradburyjevem Fahrenheitu 451 glavni nadzor družbe prihodnosti temelji na načrtnem poneumljanju, tj. površinskem užitkarstvu, nepoglobljenem razmišljanju ali nerazmišljanju nasploh in karseda trivialnem načinu življenja, po tem »ko je vlada ugotovila, kako je

koristno, če ljudje berejo samo o strastnih ustnicah in pesteh v želodcu» (Bradbury, 1981: 97) in prepovedala sleherno knjigo. Namreč – človek, ki ni kaj prida inteligenčen in načitan, je neke vrste poslušen stroj za izpolnjevanje ukazov. Ljudje so otopeli, pa vendar svojega načina življenja ne vidijo kot slabega, pač pa vestno opravljajo, kar jim je naloženo – le še delo in brezciljna zabava jim polnita dneve. V takšni družbi so izpraznjeni tudi medsebojni odnosi, zmožnost empatije pa je praktično nična. Odnos zdravstvenih delavcev do pacientov je takšen: »Ženska na postelji je bila samo trda plast marmorja, na katero so zadeli. /.../ Tehnik je stal in kadil cigareto. /.../ Ta naprava je iz telesa izčrpala vso kri in jo nadomestila s svežo in s serumom. /.../ To je petdeset dolarjev.« (ibid.: 18-19) Za razmišljanje ali poglobljene debate nikakor ni prostora. »Življenje je hitro, posel nekaj velja in po delu se ti povsod naokrog ponuja zabava. Čemu bi se poleg pritiskanja gumbov, obračanja stikal, vstavljanja vijakov in zapahov, učil še kaj drugega? /.../ Več športa za vsakogar, skupinski duh, zabave – in ne bo ti treba razmišljati, eeh?« (ibid.: 62-63) Vladajoči so izbrisali splošno veljavno zgodovino in jo preuredili sebi v korist. Ko glavni lik, Guy Montag, sreča sedemnajstletno dekle, Klariso McClellan, spoznamo, da so dejanja našega vsakdana v romanu le še pozabljena, čudaška ostalina preteklosti. Tako gasilci niso več tisti, ki gasijo ogenj, pač pa požarniki – tisti, ki ogenj netijo. »Nekoč sem slišala, da so se pred davnim časom hiše po nesreči vžigale in da so potrebovali gasilce, da so gasili.« (ibid.: 12) In: »Moj stric je nekoč vozil po avtocesti. Vozil je samo štirideset milj na uro in zaprli so ga za dva dni. /.../ Mojega strica so še enkrat prijeli – sem ti to že povedala? – zaradi pešačenja.« (ibid.: 12-13) Družbi je vsiljen hiter tempo življenja, v katerem ni prostora za sproščene debate ali lastne ideje.

»Moj stric pravi, da so arhitekti opustili verande na pročelju hiš, češ, da ne dajejo prijetnega videza. Sicer pa moj stric meni, da je šlo za bolj razumno izkoriščanje prostora in da je pravi vzrok, ki se za vsem tem skriva, verjetno drugačen: ni jim bilo všeč, da ljudje tako brezdelno posedajo, se gugajo in kramljajo. Menili so, da je to napačna oblika družabnega življenja. Ljudje so se preveč pogovarjali. In imeli so čas za razmišljanje.« (ibid.: 70)

Klarisa in njena družina so označeni za prismuknjene, saj sedijo v hiši in se pogovarjajo, zato imajo oblasti o njih tudi natančno vodeno kartoteko in so pod njihovim drobnogledom. (ibid.: 66-67) Mehanizem, ki preprečuje lastne misli in posiljuje s popularno-kulturnimi, so t.i. školjke – kratke radijske cevčice z elektronskim morjem glasov, glasbe in govorjenja. (ibid.: 16) Dneve pa si polnijo z naprednimi tridimenzionalnimi televizijskim prenosi, »ki oživijo programe v njihovih domovih, da nadomestijo pomanjkanje vsakih pravih čustev.« (Booker,

2004: 114) V eni izmed popoulnih oddaj lahko tudi gledalci odigrajo svojo vlogo, pri tem pa improvizacija ni mogoča, saj lahko zgolj berejo vnaprej določene stavke. Neumna televizijska igrice vzdržuje moč oblasti z načrtno in zahrbtno manipulacijo prebivalcev na način, da izpade njihovo sodelovanje kot prostovoljno. Da gre za zavestno poneumljanje ljudi, izda Beatty, poveljnik požarnikov: »Če nočeš, da so ljudje zaradi politike nesrečni, jim ne daj dveh možnih odgovorov na vprašanje, daj jim samo enega. Še bolje pa – nobenega. Predvsem pa jim ne dovoli, da se ukvarjajo s tako kočljivimi rečmi, kot sta filozofija in sociologija. To je pot, ki vodi v pobitost.« (Bradbury, 1981: 67-68) Zelo domiselna naprava za nadzor je tudi mehanični pes, medeninasto-bakreno-jeklena zver, ki ji nastavijo tiktakajočo kombinacijo vohalnega sistema. Ta zazna žrtev in jo brezkompromisno pokonča. Nazoren prikaz nerazmišljajoče, trivializirane družbe je mantra, ki v nedogled odzvanja iz zvočnikov podzemeljske železnice. »Denham zobna pasta.« (ibid.: 85) Montag se na vse pretege trudi, da mu stalno ponavljajoča se besedna zveza ne bi prišla do živega – »[r]azmišljaj o poljskih lilijah. /.../ Razmišljaj o poljskih lilijah, utihnite, utihnite.« (ibid.) – medtem ko so ostali potniki »z nogami udarjali v ritmu Denham zobna pasta, Denham prvovrstni čistilec zob, Denham zobna pasta, zobna pasta, ena, dve, ena, dve, ena dve, ena dve, tri, štiri, in njihova usta so narahlo ukrivljala besedo zobna pasta, zobna pasta, zobna pasta.« (ibid.: 86)

### 3.3 Telepatija in miselni vohuni

Nekoliko drugačen nadzor si zamisli Alfred Bester v romanu Razničenec – družbi 24. stoletja vladajo esperji, razdeljeni v tri razrede Esperskega ceha. »Esper 3 lahko razbira zavestni del duha – odkrije lahko, kaj kdo razmišlja. /.../ V cehu je potem še nekako deset tisoč esperjev drugega razreda. /.../ To so strokovnjaki /.../, ki lahko skozi zavest prodrejo v predzavest. /.../ Enke lahko razbirajo v globino, skozi zavest in predzavest vse do podzavesti ... do najglobljih plasti duha.« (Bester, 1979: 13) Družba je torej urejena hierarhično. »/.../ V cehu se rodimo. Z njim živimo. V njem umremo. Pravico imamo voliti cehovske mojstre in to je vse. Ceh skrbi za naše poklicno življenje. Uri nas, razvršča nas v razrede, postavlja nam etična merila in gleda, da se po njih ravnamo.« (ibid.: 16) Izven ceha so 'navadni' ljudje, ki branja in vstopanja v tuje misli niso vešči. Vidimo, da gre torej za telepatski nadzor nad prebivalci, za branje njihovega najintimnejšega bistva – misli, koristi od tega pa so

preprečevanja najokrutnejših zločinov, pred katerimi so zaradi telepatskih veljakov obvarovani tudi vladajoči. Brskanju po mislih so podvrženi telepatsko nesposobni prebivalci ter esperji nižjih razredov, medtem ko »[o]d enke ne moreš dobiti ničesar, če ti sam ne dovoli.« (ibid.:81) Gre za precej drugačno obliko nadzora kot pri prej opisanih avtorjih, ki z vdiranjem v intimo ostro jemlje posameznikom svobodo in zasebnost. Esperski psihiatri, znani tudi kot možganski brskači in duhovni prežuni, brskajo po človeških glavah. Ben Reich, glavni junak, svojemu psihiatru, po tem ko ga ta vpraša, ali ga je tlačila mora, zabrusi: »Ti ušivi krvoses, prebrskaj me, pa boš videl.« (ibid.: 8) Gre za visoko stopnjo nesvobode, branja ter polaščanja tujih miselnih vzorcev, saj »možganski brskači patroljirajo po vsem svetu.« (ibid.: 23) Zgodba Razničenca je sicer kriminalka, kjer Ben Reich pri načrtvonju umora (iz strasti – kot se izkaže na koncu) išče krive poti pri ukanitvi prežunsko-telepatskega sistema, saj je podpornik kampanje proti esperjem. Pravi, da jim ni moč zaupati, kot trdijo sami, da niso človeku v korist, pač pa so medplanetna zarota. (ibid.: 119) Tako že zadnjih devetinsedemdeset let ni bilo nobenega umora, saj esperji skrbijo za to, da zaznajo vsako odlonsko misel in zločin preprečijo. A tudi če bi se jim kdo izmuznil, umora ali drugega zločina ne bi mogel prikriti. »Dandanes se človek ne more sprehajti naokrog s sprevrženim vzorcem in negovati v sebi umor, ne da bi ga dobili. /.../ In dandanes je na vsakem koraku toliko prežunskih rešet, da se jim ne moreš ogniti.« (ibid.: 23, 65) V pomoč človeku postavijo tudi mozaični množstveni tožilski računalnik, s katerim si pomagajo pri sodbah. »Mojzes je bil Mozaični množstveni tožilski računalnik, ki so ga imeli v pisarni okrožnega tožilca in katerega neusmiljene odločitve so usmerjale potek predstavitve in obtožnico vsake policijske preiskave.« (ibid.: 161) Izkaže se tudi, da tale mehanična škatla premaga človekov, četudi še tako telepatsko izurjen, um, saj prepozna resnični motiv umora. Reich je namreč svoje travme potlačil v tako globoke plasti podzavesti, da se niti možganarske pošasti, kot jih imenuje (ibid.: 73), niso uspele prevrtati do njih. Zaradi svoje pretkanosti in dovršenega načrta mu je ukana sistema precej dolgo in precej dobro uspevala, a na koncu sistem vendarle premaga posameznika, sledi pa največji strah in trepet – razničenje. Gre za postopek, pri katerem posamezniku odstranijo tako vse spomine kot tudi zgornje plasti osebnosti, takšna spominov in lastnega jaza izpraznjena človeška vreča pa je pripravljena za prevzgojo. »Kadar v Kingstonski bolnišnici koga razničujejo, mu razblinijo vso duševnost. Serija osmozni injekcij se začne najprej pri vrhnji plasti kortikalnih sinaps in počasi napreduje globlje, prekinjaje vsak stik, brisaje vsak spomin, uničujoč vsak delček vzorca, ki je nastajal od rojstva.« (ibid.: 228) Družbi 24. stoletja ob prestopkih zoper sistem torej grozi psihološko razničenje, ob tem pa upajmo, da ideja ostane le na papirju.

### 3.4 Veliki mrč in ostale zablode

Remčeva trilogija – Iksion, Iksia in Iks – je čudovit primer antiutopičnega sveta izpod peresa slovenskega avtorja in toliko manj čudovit primer družbe prihodnosti. Remec v prvem izmed treh romanov 'nariše' Veliki mrč. Kot spoznamo na koncu romana, je le-ta zgolj laž in sredstvo, s katerim voditelji te velikomrčevske igre slepijo človeštvo. Verjetno to laž ustvarijo s podobnim namenom kot vladajoči v romanu Mi, in sicer zaradi gole želje po osvajanju ozemelj, podjarmljanju ljudstev in širjenju svojega teritorija. Ko prepričajo ljudi, da je Sonce zakril velik oblak vesoljskega prahu (za kar ne potrebujejo prevelikega napora, saj večina ljudi to sprejme kot dejstvo brez nadaljnjih vprašanj), jih naselijo v bivalnike, izolirane od zunanjega sveta, znotraj pa vzpostavijo strog nadzor in nova pravila življenja. S tem, ko ljudi prepričajo, da življenje na Zemlji več ni mogoče, v njih tudi ustvarijo željo po sodelovanju v odkrivanju novih svetov – kakor hitro bo namreč v njih zaživel strah, da tukaj nimajo več prav veliko možnosti za preživetje, bodo brez vprašanj storili vse, da pomagajo poiskati za življenje primerni planet.

'Veliki brat' je osrednji logosintski sklop, sistem, ki nadzoruje vse, kar se dogaja znotraj bivalnikov. »V bivalnikih delujejo samočistilne naprave, ki poberejo slednjo smet in prašek, hrano dobivajo že pripravljeno in pogreto v kovinskih stanjenkah, umazana oblačila odmetujejo /.../.« (Remec, 1981: 34) Da so pod nadzorom pričajo t.i. preizkusni dnevi, govorni dnevi, tepežni dan in podobno. Pod pretvezo, da so preizkušnje le v njihovo dobro, da bodo prenesli morebitno poselitev novega planeta, jih enkrat zamrzujejo, spet drugič 'cvrejo'. »Iz ozračevalnikov že priteka hladen zrak. Vse bivalnike brez izjeme bomo za nekaj časa ohladili na deset stopinj pod ničlo. Prenesite to preizkušnjo dostojanstveno in se spomnite prednikov, ki so prebrodili prenekatero ledeno dobo. Zmrzujmo, bratje in sestre!« (ibid.: 46) Tako bodri glas iz zvočnika, a Brinda, Astera in Sumar, namesto da bi stoično prenesli preizkušnjo, začnejo teči, da bi se zagreli, nato se stisnejo pod pregrinjalom in se grejejo z lastno sapo. A Brinda, ki je vzorna prebivalka planeta, takoj pomisli, ali je to dovoljeno, ima slabo vest, saj »bila je vselej poslušen član človeške družbe in je delala vse tisto, kar so ji velevali veljaki.« (ibid.: 49) Njeni dvomi se izkažejo za pravilne, saj nadzorniki vse vidijo in vedo. Preizkušnji sledi moraliziranje: »Najprej vam moram reči, da so med nami slabiči, ki so med preizkušnjo tekli, se pokrivali, drgnili in si hukali v dlani in tako izkazovali svojo pomehkuženost in zasvojenost z udobjem.« (ibid.) Vzbujanje slabe vesti se izkaže za priročno orodje podreditve in utrjevanje lastne moči. Dogajanje vzporedno poteka tudi na

vesoljskem premičniku – Iksionu<sup>5</sup>. Vanj so posadili posadko treh ljudi – Urija, Rafa in Evo, z namenom, da poiščejo nov, za poselitev primeren planet. Sumar je senzorsko<sup>6</sup> povezan z Urijem in njuna naloga je obveščanje in prenos informacij o (ne)uspešnosti tega iskanja. Na Iksionu verjamejo, da vesoljski premičnik vodijo sami, zato se počutijo kot pomemben člen, a kaj kmalu se izkaže, da jih je ves čas potovanja premikal program – logosint, oni pa so le figuranti. Ko Sumar to izve, podvomi v vse, tudi v Veliki mrč. Spomni se nekega predmrčevca, ki se mu je zmešalo. »Nekega lučnega dne je tisti možakar stekel po javnem prehodu in začel kričati, da je vse skupaj laž, sama laž, da zunaj ni nobenega mrča in da so ljudi zaprli v bivalnike robotavri, pol ljudje pol stroji, ki so zavladovali na Zemlji.« (ibid.: 84) Za dvomljivce pa seveda obstaja psihonetična služba, ki je tukaj za to, da izbriše vsakršen nezaželen dvom, saj učijo: »Ne poskušajte dokončno razumeti stvarstva /.../. Prvič, prav nič ga ne morete spremeniti, in drugič, kakor že je, je dobro.« (ibid.: 88) Kakor v večini antiutopičnih družb, je tudi ta najboljša, edina možna in kot taka edina prava, večina prebivalcev v to niti najmanj ne dvomi. Psihonetična in bionetična služba sta tukaj, da 'popravita' človekov značaj, saj bi »lepega lučnega dne lahko [senzorji] začeli sporočati samo tisto, kar bi se [jim] zljubilo.« (ibid.: 92) Takole se ustraši Sumar, ko se mu začno porajati 'čudne' misli:

»Zgrozi se Sumar nad svojim razglabljanjem. Čedalje več nedovoljenih in neprimernih misli ga obhaja. Čas bi bil za samoprijavo. V senzorskem vadbišču so jih poučili, da lahko pride v njihovem mišljenju do nekih odstopanj, do dvomov o temeljnicah ureditve, do sprevrženih predstav o svetu in sodruženstvu. V takem primeru se je treba brez odloga prijaviti bionetični službi, da opravi potrebne popravke in spet spravi v red mislenje in sklepanje.« (ibid.: 32-33)

S tem, ko so jih podučili, da so lastne misli, dvomi in tiha premišljevanja, ki se pojavijo v človeku, odstopi ter sprevržene predstave o svetu, so si voditelji zagotovili, da se bo sleherni človek ustrašil teh misli in jih prepoznal kot tujek, ki ga je treba odstraniti, oz. kot bolezen, ki jo je nujno potrebno ozdraviti. Zanimivo v Iksionu je to, da preteklosti ne izbrišejo popolnoma, saj se v t. i. prikazovalnici lahko vsak poduči o svetu, kakršen je nekoč bil – na ekranu lahko opazujejo slike zemeljske pokrajine iz predmrčevske dobe. Kot kaže, se ne

---

<sup>5</sup> Iksion, v grški mitologiji kralj Lapidov. Drznil si je nedostojno približati se Zevsovi ženi Heri, Zevs mu je zato namesto nje poslal slepilo z njeno zunanostjo. Ker se je bahal s svojim navideznim uspehom, ga je pahnil v Tartar, tam pa je za kazen privezan na večno se vrteče goreče kolo. (Remec, 1981: 19)

<sup>6</sup> Senzorji so ljudje, ki jim po velikem mrču bionetiki niso izbrisali nekaterih tipičnih človeških lastnosti – čustvovanj, kot so žalost, jeza, ljubosumje ipd., saj drugače z odprave po vesolju ne bi mogli vzdrževati miselnih stikov z Zemljo. (Remec, 1981)

bojijo, da bi prizori čudovitih sončnih zahodov, cvetočih travnikov in drugih lepot narave v ljudeh vzbudili hrepenenja po tej krasoti, saj računajo na to, da so uspešno 'prenaravnani' in da življenje, kot ga živijo sedaj, vidijo kot edino pravo. Je pa tudi res, da je večina ljudi že tako otopela, da v njih ni več nikakršnega zanimanja, zato prikazovalnica večino časa sameva.

Voditelji velikomrčevske Zemlje nadzirajo tudi smrt, in sicer takole: »Že od mladih nog poučujejo Zemljane: ne razmišljajte o smrti. Smrti ni. Smrt smo premagali.« (ibid.: 86) Podobno kot v Pečjakovem romanu, kjer ljudem nesmrtnost zagotavlja vitalis, jim tukaj dovajajo živno infuzijo, ki preprečuje staranje celic. Tudi smrt tako več ni niti pravica niti samoumevno človeško dejstvo, pač pa nekaj iz 'slabe' preteklosti. Zgradba živnega infuzorja je takole opisana:

»[S]estavljena [je] iz nešteti prekatov, ki so med seboj ločeni s prozornimi kristalovinastimi stenami, povezani pa s pretočnim ocevjem, po katerem se pretaka živna tekočina; velikanski prostor je osvetljen z razpršeno svetlobo, v kateri se posamezne ploskve kristalovine svetlikajo in tako ustvarjajo videz presojnega satja, polnega ljudi, ki nepremično ležijo v svojih predelih kot ličinke nekaterih vrst žuželk iz predmrčevske dobe. Tu pa tam se med tem satovjem prižigajo raznobarvne znamenjske luči, ki z utripanjem opozarjajo na posamezne stopnje živne infuzije in prikličejo v bele pletenine oblečene opravnike, kadar je vtakanje živovine končano in je treba posameznika odklopiti od infuzorja.« (ibid: 139)

V družbi pa so zaželeni le zdravi, kleni in močni posamezniki; vsak, ki ni tak, tudi ni dovolj dober predstavnik družbe in v njej nima kaj iskati, zato »[p]osameznike, pri katerih živna infuzija ni popolnoma uspela, izločajo.« (ibid.: 147) Tistim, ki se želijo odreči živni infuziji, te pravice ne kratijo, tako da je edina svoboda, ki ostaja, odločitev za smrt. Zanimiv način nadzora je vzpostavljen tudi s tem, da vsakemu prebivalcu naložijo določeno nalogo, tako da pozabijo na 'nadzor od zgoraj' s tem, ko sami postanejo nadzorniki določenega opravila. »Ugonobilo bi jih dolgočasje in brezzdelje. Brez odgovornosti se spridi tudi najboljše uravnan človek. Zakaj bi jim torej ne pustili občutka, da vodijo poslanstvo, da so potrebni, če jim to koristi?« (ibid.: 97) Tako je Brinda nadzornica dneva in noči. »Dotakne se zelene tipke, samo hipec se je dotakne in doda luči še zelenkast odtenek, ki je sicer komaj zaznaven, pa vendar predrugači splošni zliv barv. Kadar Brinda dela dan v nasebini, se počuti kot stvariteljica luči in teme in njene oči žarijo z vso zanesenostjo, ki jo premore.« (ibid.: 42) S tem, ko imajo odgovornost do določenega opravila, je seveda možnost, da bodo razmišljali o čem drugem

ali podvomili v planetarni red, minimalna. Kako zlahka so ljudi ukanili, jih prepričali v resničnost velikega mrča in jih pridobili na svojo stran, vidimo, ko se Sumar prebije na drugo stran bivalnikov, ugleda sonce in cvetoče travnike in tako odkrije veliko laž. Novico želi sporočiti Brindi, še prej pa ji prepreči, da bi naredila noč, saj želi videti, ali bo ta prišla kljub temu. »Brindi se je podrl svet, ki si ga je ves čas gradila. Noč je prišla brez njenega ukaza.« (ibid.: 164) In ko ji želi povedati še o soncu in ukani, v kateri živijo, mu odvrne: »Nočem vedeti. Dovolj je, da si mi vzel dan in noč.« (ibid.) A še ko z lastnimi očmi naposled vidi, da zunaj ni smrtosevja, trdi: »Ničesar nisem videla, nič ne vem. /.../ Ne vidim, nobene reči ne vidim, Sumar. Zunaj je tema, smrtosevje. Ne verjamem tvojemu čaranju, prikazni mi delaš, vem.« (ibid.: 228) Pravi, da jo je zunaj strah in hoče nazaj v bivalnik. Izkaže se za šolski primer vdane prebivalke, ki ne dvomi v nič in živi tako, kakor ji velijo, da mora živeti. In še naprej bo sedala za tipkovnico in igrala svoje lučne igre, brez zanaša sicer, a mehanično ji zadostuje, saj 'po svoje' ne zna (več) živeti. (ibid.: 200)

Še največ 'boga' je v Iksii, drugem romanu trilogije, kjer »avtorjeva antiutopičnost oziroma antiapokaliptičnost /.../ kaže človekovo potrebo po nadzorovanju drugih, po malikovanju in tribalizmu, ki nikakor noče pristati na božje razboženje, če pa se to res zgodi, poskuša praznino in strah pred neznanim na vsak način zapolniti z novim božanstvom in novim verovanjem.« (Bratož, 2002) Zgodba je nadaljevanje Iksiona – po tem, ko sta Eva in Uri na novem planetu zaplodila svoj rod. Izkaže se, da je od Zemljanov poimenovani planet Eva v bistvu Drom, na katerem so že pred njihovim prihodom živeli Dromidi, Zemljani pa jih kot svoje sovražnike in nasprotnike poimenujejo Jauhe. Spet je v ospredju želja po človekovi prevladi, po zaslužjenju tako sebi neenakih kot tudi enakih, na čelu vseh pa je za razliko od ostalih del bog. »Sem Histos. Igram boga na tem planetu.« (Remec, 2001: 134) Že po prihodu na nov planet začnejo pisati zgodovino z lažjo. »Ukazujem: vodnik oglednikov Zomba, tvoji ljudje naj po vsej deželi začno razširjati govorice zoper jauhe. Da so krive za slabo letino, da nam delajo slabo vreme, da zastrupljajo otroke, jih ugrabljajo, živim izrežejo srca in pojedjo.« (ibid.: 52) Kako potreben je človekom nadzor in kako brez voditelja in pravil ne znajo živeti, priča naslednji stavek: »Če reče bog, ki sem mu prisegel zvestobo, da ni bog, moram verjeti. /.../ Toda, kako prepričati ljudstvo? V kaj bodo potem verovali, česa se bali?« (ibid.: 181-182) Gre za enak problem kot pri Iksionovi Brindi, ki, kljub temu, da uvidi resnico, tej ne želi verjeti. Ljudje torej brez pravil, brez voditeljev in brez omejitev ne znajo funkcionirati, odsotnost boga pa v njih prebudi strah. Bog je človekovo varovalo pred strahom, četudi le navidezno; je njihov oklep, s katerim se počutijo varne, pa čeprav je vse skupaj le farsa.

Verjetno večina ljudi v totalitarističnih ureditvah ne vidi grožnje prav zato, ker jim tak sistem daje občutek, da za svoja dejanja niso polno odgovornosti, saj lahko zato, ker so vodeni, velik del te odgovornosti preložijo na višjo instanco.

Sklepno delo trilogije je Iks, svet daljnje prihodnosti 28. stoletja. V njem glavni junak, Noe Nowak, 'igra' opazovalca. Zemlji bojda grozi trk s planetom Iks, zato vse prebivalce preselijo v preživetveno središče Noetova barka na Luni, na Zemlji pa ostanejo le t. i. opazovalci, ki naj bi poročali o dogodkih na rodnem planetu. (Bajt, 2006) Noe Nowak že od vsega začetka ne igra igre, kot bi jo moral, saj izklopi zapisovalnik misli (vsaj tako verjame), vstavljen nekje za lobanjskim dnem. »Sledilec je izklopljen in bo ostal izklopljen, ne bodo me imeli na vajetih.« (Remec, 2006: 15) Zapisovalnik misli, s katerim človek postane živa kamera, beleži vse človekove misli budnega in spečega stanja, zapisano in posneto pa pregledujejo in za svoje potrebe uporabljajo upravitelji Noetove barke na Luni. A ker zgolj ena vrsta nadzora ni dovolj, se poslužujejo tudi ogledniških samoletov, s katerimi dodatno preverjajo na Zemlji ostale opazovalce. (ibid.: 16) Opazovalci imajo okoli vratu obešeno tudi zlato verižico z identifikacijsko ploščico, na kateri so vsi podatki o njih, ob imenu pa je tudi številka, ki jo imajo v izogib pomotam vtetovirano tudi na levi roki. Podobno kot v Iksionu življenje tudi tukaj poteka v bivalniku, le da nekoliko drugačnem – v votlini. Ta je opremljena s podobno tehnologijo kot bivalniki na velikomrčevski Zemlji, ima pa tudi prikazovalnico, ki nudi slike zemeljskih lepot. »Vklolim stensko sliko morske obale z butajočimi valovi /.../, bivalnike so opremili tako kot nadsvetlobne premičnike z video tapetami zemeljskih prizorov.« (ibid.: 31) Tekom zgodbe spoznamo, da je vlada prepovedala pse z znamenitim Morhandovim zakonom. Dandanes so dovoljeni le še v policijske namene. Noe pa pravi: »[P]ravzaprav ni nobene razlike med mano in vodljivim psom ... vgradili so mi v možgane zapisovalnik misli in me poslali na nevarno opazovanje, tako kot pošiljajo pse v ruševine in plazove ali v sledenje hudodelcem. Vsega so zmožni ... človek ali pes, vseeno jim je, obvladati hočejo človeštvo, prodreti v misljenje ljudi ...« (ibid.: 107) O Noetovih dvomih v sistem bom povedala več v sedmem poglavju, tukaj naj zaključim s tem, da se njegovi strahovi izkažejo za utemeljene, saj spozna, da je le predmet nekega sprevrženega poskusa. »Visoko spoštovani mojster, se oglasi votlo odmevajoči glas, tukajšnji projekt se zaključuje.« (ibid.: 349) Bralcu pa votlo odmeva, kdaj in če ne morda že kar zdaj, bodo tudi naša življenja le še material za brezosebne poskuse, mi pa le igrače v pogubni igri nadzorovanega življenja.

## 4.0 Ljubezen, spolnost, sreča in drugi čustveni izrastki

*Ti ljubi druge, jaz bom tebe ljubil,  
saj nate stavil sem, kar sem imel,  
saj mnogokrat se mnog je že pogubil,  
ker ljubil tisto je, kar ne bi smel.*<sup>7</sup>

Nekako velja, da je ljubezen tista glavna sila, ki poganja človeka, družbo in svet; njene strasti ženejo človeka tja, kamor brez njih ne bi prišel, ustvarjajo dosežke, kakršnih brez nje ne bi dosegel in vodijo človeka v iracionalna početja, ki jih brez teh nevidnih vzvodov ne bi nikoli počel. In če je to vse res, je res tudi to, da je ljubezen največja nevarnost za družbo, ki hoče red in nadzor nad svojimi prebivalci. Če je moč ljubezni večja od moči razuma, je več kot jasno, da bo zaljubljeni človek prešel vse ovire, preslišal vsa pravila in prekršil vsakršen predpisani red. Zatorej je velik del napora oblasti v obravnavanih delih naperjen prav proti ljubezni, strastem in čustvom. Zatreti le-te je velik, če ne že kar glavni korak k pridobitvi nadzora nad prebivalci. »Če hoče družba doseči optimalno uporabnost ljudi, jih je seveda treba rešiti nepotrebnih funkcionalnih sposobnosti – k tem pa brez dvoma spadajo vsakršne emocionalne vezi med njimi.« (Kordigel, 1994: 86)

Pogosto osredotočanje na spolnost v antiutopičnih delih lahko pripišemo Freudu, ki le-to vidi kot glavno sredstvo družbenega izživljanja. Osvoboditev na področju spolnosti pomeni velik korak tudi na poti k osvoboditvi družbenega in političnega življenja. (Booker, 2004: 18) Spolnost je namreč zelo priročen vzvod, preko katerega se izvaja nadzor. »Tako družba ne poskuša iztrebiti niti odklonskega ali marginalnega spolnega obnašanja; nasprotno, v njenem interesu je zagotavljati, da se tako obnašanje nadaljuje in s tem nudi negativne vzore, s katerimi se definira primerno vedenje.« (ibid.: 19)

Vrnimo se k trilogiji, s katero smo zaključili prejšnje poglavje. V Iksionu spoznamo senzorje, ki so, kot sem že omenila, za razliko od drugih velikomrčevskih Zemljanov še zmeraj zmožni določenih čustvovanj; prav zaradi njih pa so posledično lahko tudi 'nevarni', saj so ljubezen, ljubosumje, sram in podobna občutja zaradi svoje iracionalne plati nezaželena slabost iz preteklosti oz. čustveni izrastki, kot jih poimenujejo. Ker so ljudje 'prenaravnani' ter oropani

---

<sup>7</sup> Menart, Janez: Stara pesem (Menart, 1989: 14)

osnovnih človeških občutij, vsi (razen senzorjev) poznajo le še brezčutno telesno užitkarstvo. Tako Eva »[n]ikoli ni mogla razumeti, da je njegovo [Urijevo] čustvo do nje drugačno, nobene predstave ni imela o neuslišani ljubezni in bolečini, ki jo ta lahko povzroča. /.../ mikalo jo je samo čutno uživanje /.../.« (Remec, 1981: 18) Uriju kot senzorju zmožnemu ljubezni pa je bilo rečeno, da »[l]ahko sicer občuje z Evo, celo priporočali so mu, da si z njo teši spolno željo, le pred ljubeznijo so ga svarili.« (ibid.: 6) Uri se zato močno upira svojim čustvom, saj so jim zabičali, da tovrstni pretresi povzročajo motnje pri komunikaciji z Zemljo. Eva je na Iksion poslana kot matica, kar pomeni, da je namenjena za razplod. »Naravnali so [ji] toliko materinskosti, kot je potrebno.« (ibid.: 131) Vsak človek je torej 'naravnan' toliko, kolikor je potrebno za njegovo nalogo v tem velikem sistemu – so le stroji, programirani za izvrševanje ukazov. Na Iksion so namestili semenik in Evina naloga po pristanku na za življenje primernem planetu je, da se oplodi s semeni zemeljskih veljakov. »Za hip se Evin pogled ustavi na tem motno srebrnem in zaobljenem kvadru, v katerem so varno spravljene tulci s konzerviranim semenom največjih duhov človeštva: veljakov, znanstvenikov, športnih rekorderjev, prostočasnih oblikovalcev in drugih pomembnih opravnikov; tu je celo seme samega primusa planeta Zemlje.« (ibid.: 19) Po pristanku je njena primarna naloga oploditev s primusovim semenom. »Moja dolžnost je roditi primusa, decimuse, bionetike, nove matice in druge veljake.« (ibid.: 125) Kruta spolna politika pošlje v 'obtok' le semena najizvrstnejših predstavnikov človeške vrste, saj za povprečneže in 'drugačneže' ni prostora. V Iksii, Iksionovem nadaljevanju, vladajo strogi zakoni tudi za t.i. obojnike – otroke, ki se rodijo z moškimi in ženskimi spolovili – in tiste z istospolnimi nagnjenji. Spolne 'posebneže' ene ali druge vrste čaka grozljiva kazen – bodisi zadušitev bodisi grozljive sramotilne kazni. (Iksia, 2001: 72)

Uri se ob spoznanju, da so ves čas s seboj prevažali semenik, s katerim bi se naj oplodila Eva, zdrzne: »/.../ to ni več rešitev človeštva, to bi bila utemeljitev nečloveškega reda in ureditve, sveta sužnjev, okrnjenih ljudi, katerim bi vladala peščica izbranih veljakov. (Remec, 1981: 126) A še enkrat, tokrat mnogo močneje, se zdrzne, ko spozna, da to ne bo nič novega, ampak da je prav takšen že svet, v katerem živijo. Njuna osebna zmaga na koncu romana je, ko uničita semenik in Eva zmagoslavno reče: »Sprazila sem vse te zemeljske veljake, Uri.« (ibid.: 255)

Sicer je v Remčevih delih spolnosti v izobilju in zdi se, da oblasti s tovrstnim načinom zapovedanega sproščanja in zapolnjevanja dolgega nadzor čudovito uspeva, saj jim telesno užitkarstvo preusmerja misli od pomembnejših tem, brezskrbno spolno občevanje z več

partnerji pa je ljudem v veselje. Tudi v sklepnem delu trilogije – Iksu – je reprodukcija strogo nadzirana. »Po razmnoževalni eksploziji na prelomu tisočletja, ko sta grozili prenaseljenost in lakota na Zemlji, je rodnost začela skokovito upadati. Planetarna vlada je to redčenje človeštva ves čas spodbujala in podpirala.« (Iks, 2006: 88) Po grožnji trka s planetom Iks in po tem, ko na Zemlji ostanejo le še nekateri opazovalci, pa je tudi njim naloženo shranjevanje svojega semena v t.i. semenohramu. (ibid.: 188)

Domiselno urejena in seveda strogo nadzirana spolnost vlada tudi v Zamjatinovi Enotni Državi. Booker meni, da »ti poskusi uradne administracije in nadzorovanje spolnih energij v Enotni Državi predstavljajo očitno satiro skrajnega racionalizma in materializma, ki so ga zagovarjali mnogi v postrevolucijski Rusiji in svarilo pred potencialnimi posledicami zmage takšnega odnosa.« (Booker, 2004: 39) Eden izmed nadzornih institucij je t. i. Spolni Urad, ki prebivalce natančno pregleda in določi vsebnost spolnih hormonov, na podlagi rezultatov pa vsakemu posamezniku izdelajo Tablico Spolnih Dni in jim razdelijo knjižico (rožnatih) talonov. Spolnost je je »organizirana, matematizirana, in pred približno 300 leti je bil razglašen naš zgodovinski 'Lex sexualis': vsak numer ima pravico do vsakega numerja – kot seksualnega produkta.« (Zamjatin, 1988: 55) Spolni stiki so na podlagi tega zakona dovoljeni le v točno določenih dneh; takrat je numerjem tudi dovoljeno spustiti zastore, saj drugače, kot priča D-503, »vesčas živimo vsem na očeh.« (ibid.: 53) Sprašuje se tudi, kako je mogla nekoč »država /.../ pustiti seksualno življenje brez vsake kontrole. Kdorkoli, kadarkoli in kolikor je hotel ... Povsem neznanstveno, kot živali. In kot živali, slepo, so tudi rojevali otroke. Se vam res ne zdi smešno: znali so gojiti vrtove, perjad, ribe /.../ – niso pa znali priti do zadnjega klina te logične lestvice: do gojenja otrok. Niso se znali domisliti naše Materinske in Očetovske Norme.« (ibid.: 50) Omenjeni normi prepovedujeta tako poroko kot načrtovanje družine. Ko numerka O-90 zanosi z D-503-jem, naredi velik prekršek in zato pobegne v divjino za Zeleno Steno. (Booker, 2004: 40) Numerji so obravnavani le kot neke vrste seksualni produkti, spolnost je brezciljno užitkarstvo, ljubezen pa je zaradi svoje iracionalne plati dojeta kot neumnost. I-330 občuti krivdo, ko v sebi začuti ljubezen do neke starke. D-503 je radoveden, zakaj jo ima rada, saj mu je pojem 'imeti rad' nedojemljiv. Ona pa pravi: »Še sama ne vem. /.../ Kar tako.« (Zamjatin, 1988: 58) A v Enotni Državi, kjer ima vse svoj vzrok in svoj namen, ljubezni kar-tako ne sme biti. (ibid.) Vse, česar ni mogoče spraviti v enačbo ali česar ni moč natančno določiti ali pojasniti, je nedovoljeno. Ljubezen, če nima cilja, če ni za nič koristna ali ničemur v namen, je apriori prepovedana. Tudi ko se zaljubi, se D-503 počuti skrajno nenavadno, kot iracionalni  $\sqrt{-1}$ , ki ga gloda že vse življenje. »Nočem

√-1. Izruvajte mi ta√-1! Ta iracionalni koren se je vrasel vame kakor nekaj tujega, drugorodnega, strašnega, požiral me je – nisem ga mogel osmisliti, onemogočiti, zakaj bil je zunaj racia.« (ibid.: 67)

Kljub strogemu nadzoru nad spolnimi stiki in reprodukcijo, sterilizacije v romanu Mi vendarle ni. Kot najhujšo obliko nadzora nad svobodnim zaplojevanjem potomcev jo srečamo v Pečjakovem romanu Adam in Eva na planetu starcev. Ker velja pravilo, da živi na planetu točno, nič več in nič manj, deset milijard ljudi, je jasno, da ne sme nihče umreti in nihče ne sme biti rojen. Cilj vladajočega razreda je torej ta, da so desetmilijardno množico napravili za nespremenljivo stalnico planeta. Vse koristi in dobrine so usmerjene le vanje, prenaseljenost, lakota in vojne pa potemtakem le še stvar preteklosti. Ko je sleherni prebivalec vzgojen tako, kot narekujejo pravila, zaradi odsotnosti novih rojstev ni več bojazni, da bi se našel kdo, ki bi posegel v ustaljeni red. (Tega kasneje vendarle porušita Adam in Eva.) Na Združenem planetu imajo Inštitut za usmerjanje življenja in Oddelek za pomoč pri spolnih stikih. Nekoč se je ta inštitut »ukvarjal tudi z regulacijo rojstev in določanjem spola, celo z vzgojo otrok.« (Pečjak, 1972: 11)<sup>8</sup> Člen 166 789 pa kasneje izrecno prepove rojstva, vitalis pa med drugim poskrbi tudi za sterilizacijo slehernega prebivalca. Ob takšni mehanizaciji je jasno, da je tudi ljubezen ostalina preteklosti. Poljub, na primer, je v Izročilih definiran kot »neracionalno stiskanje ustnic med moškim in žensko. V preteklem tisočletju je bil poljub uvod v spolni stik. Velika revolucija ga je odpravila.« (ibid.: 34)

V Besterjevem Razničencu ljubezen sicer ni bistveno drugačna kot dandanes, še zmeraj je čutna, navdihujoča in prinaša prijetni nemir, vendar obstajajo pravila, kdo se med seboj lahko zaljublja in poroča. Tako velja, da se v zakonski zvezi lahko združita le osebi, ki pripadata esperskemu cehu, saj bo s tem zagotovljeno, da se bo rodil nov rod esperjev – gre za

---

<sup>8</sup> Omenjeno spominja na kitajsko politiko enega otroka, ki so jo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja uvedli kot ukrep za omejitev demografske rasti in revščine na Kitajskem. (Pred tem, v sedemdesetih, so sicer že izvajali prostovoljni program za načrtovanje družine, z geslom »en otrok ni premalo, dva sta sprejemljiva, trije so preveč«, a so ga kasneje zaostri.) V imenu zvišanja življenjske ravni in ugodnega vpliva na gospodarstvo so ustanovili urade za načrtovanje družine in vse plodne ženske vsake tri mesece nadzirali z urinskimi testi nosečnosti. Pozitiven test, če ženska ni imela dovoljenja za nosečnost, se je končal s splavom, rojstvo nedovoljenega otroka pa z denarno kaznijo, uničenjem doma in/ali s prisilno sterilizacijo. Nasilna politika nadzora rojstev je privedla tudi do tega, da so se starši raje odločali za sinove, zaradi velikega števila splavljenih deklic pa se je razmerje med spoloma močno izkrivilo. Politika je pripeljala celo do skrajno sprevženih ukrepov – brigade za pospeševanje rojstev so skrbele, da so ženske v zadnjem trimesečju prisilno rodile še pred novim letom, v kolikor je v tem letu še bilo nekaj 'prostih mest' – če bi se otroci rodili po novem letu je namreč obstajala velika verjetnost, da bi bila kvota rojstev presežena. Kljub nečloveški naravi omenjene politike pa javnomnenjske raziskave kažejo, da je ogromno Kitajcev tak nadzor rojstev sprejelo in še danes, ko so politiko po skoraj štirih desetletjih odpravili oz. omilili, se miselnost ni bistveno spremenila. To je odličen primer iz realnega sveta, kako zlahka ljudje (ali pa liki v romanih) sprejmejo totalitarizem. (Kristof, 2016)

nekakšen vladni evgenični načrt, s katerim bodo ustvarili družbo, v kateri bo vsak posameznik ekstrasenzorično dojemljiv. (Bester, 1979) Romanom, v katerih je opisana takšna ali drugačna oblika načrtovane reprodukcije, je skupno to, da je povsod cilj nadzora nad razmnoževanjem ohraniti le najboljše, najbolj zdrave, najinteligentnejše ali kakorkoli drugače najimenoitnejše predstavnike družbe.

Otopelosti in brezčutnosti na drugi strani je v izobilju v Bradburyjevem *Fahrenheitu 451*. Vse poteka mehanično, brezvoljno, zdi se, kakor da je vse brez smisla. Guy Montag in njegova žena Mildred živita skupaj le zato, ker je tako pač prav in tako mora biti. Med njima ni strasti, živita le drug mimo drugega in prisotnosti ali odsotnosti partnerja včasih niti ne opazita. »Njen [Mildredin] obraz je bil kot zasnežen otok, ki bi nanj lahko deževalo, vendar bi ne čutil dežja, oblaki bi lahko puščali premikajoče se sence, toda ona bi jih ne čutila. Bilo je samo prepevanje kovinskih cevčic v njenih zapečatenih ušesih, oči je imela steklene, dih je vstopal in izstopal, tiho narahlo, noter in ven iz njenih nosnic, ona pa se ni menila za to, da je prihajal in odhajal, odhajal in prihajal.« (Bradbury, 1981: 17) Ljudem so vzeli knjige, vsilili neumne oddaje, vzeli pravico in možnost razmišljanja in jim dali le instant zabavo, ki jih ropa domišljije, navdušenja, idej in nenazadnje tudi zmožnosti čustvovanja. Njihov um je tako otopel, da niso več zmožni čutiti niti ljubezni, a zdi se, da to, razen redkih posameznikov, nikogar ne moti. Žarek upanja predstavlja sedemnajstletnica Klarisa, ki v Montagu prebudi skrita in speča čustva. Opomni ga, da če se ozre, obstaja tudi svet okoli njega. »Le redko gledam 'govoreče stene' ali dirke v zabaviških parkih. Mislim, da imam zato precej časa za nore misli. Si videl dvesto čevljev dolge reklamne panoje na deželi, zunaj mesta? Mar veš, da so bili ti reklamni panoji nekoč dolgi samo dvajset čevljev? Toda avtomobili so začeli tako naglo drveti mimo, da so jih morali raztegniti, sicer bi jih ne bilo mogoče videti.« (ibid.: 13) Montag tega seveda ni vedel; vedel ni tudi, da je zjutraj na travi rosa in da lahko vidi svoj obraz v luni, če le pogleda navzgor. Začutiti je, da je Montag zaradi tega nekoliko jezen na deklico, saj mu o tako očitnih zadevah res ne bi rabila pripovedovati. »Na lepem se ni mogel spomniti, ali je to vedel ali ne, in to ga je razdražilo.« (ibid.) A ve, da je jezen le zato, ker tako zelo očitnih dejstev več ne opazi, zavest o obstoju 'resničnega' sveta ga zato kar malce prestraši. Preprosta in po merilih družbe čudaška deklica ob naslednjem srečanju napravi nekakšen preizkus zaljubljenosti. Vsa srečna, da je našla najverjetneje še zadnji regrat, pravi Montagu: »Ali veš, da si ga lahko podrgneš ob brado? /.../ Če pusti sled, pomeni, da sem zaljubljena.« (ibid.: 26) Na njeni bradi ostane rumenkasta sled, ko 'preizkus' ponovita še na njem, pa brada ostane čista. Klarisa zgroženo pripomni: »Kakšna sramota! /.../ V nikogar nisi

zaljubljen.« (ibid.) Montag se nato razburi in trdi, da je zaljubljen, ko si pa želi na silo v mislih naslikati obraz ljubljene osebe, spozna, da imata deklica in njen neumni regrat prav. Ta prismuknjena deklica na dah prebudi v njem celo paleto občutkov, ki so se od oblasti zatrti potuhnili nekje globoko v njem, zaradi tega pa se počuti nekoliko izgubljenega in razburjenega. (ibid.: 27) Tako zavedajoč se vsesplošne apatije, se kasneje poda v upor proti obstoječemu redu, o čemer bom govorila v nadaljevanju.

Sreča, ki jo zaradi podobne pozitivne konotacije, kot jo ima ljubezen, obravnavam na istem mestu, ima v romanih prav tako pomembno, ponekod celo vodilno vlogo. V veliki večini primerov je sreča nujnost, saj je srečen prebivalec lahko vodljiv člen verige. A ker je sreča zaradi svoje subjektivne narave zelo različno interpretirana in občutena, jo vlada označi kot pogoj, ki ga mora izpolnjevati vsak posameznik. Tako sreča ni več notranji občutek, ampak neizogibno pravilo. »Država človeka še potrebuje. Zakonitost je zelo jasna. Če država človeka potrebuje, ga potrebuje le v funkciji stvari. Človek postane iz subjekta objekt in ima v družbi tudi takšno pozicijo. Ljudje so praviloma nesrečni. Če pa država človeka za proizvodni proces ne potrebuje, potem ukaže državljanom, da morajo biti srečni. In ljudje praviloma tudi so srečni.« (Kordigel, 1994: 85)

Tako na Pečjakovem Združenem planetu vsakodnevno odzvanja: »NAŠ PLANET JE SREČNI PLANET.« (Pečjak, 1972: 6) Kakor hitro je sreča zapisana v pravilniku, v tem primeru v Izročilih, se o njej ni več mogoče svobodno odločati, ampak postane nuja in obveza. S tem seveda izgubi svoj čar in svoje bistvo, a vladajočim je pomembno le, da prebivalci verjamejo, da so srečni. Zmeraj pa se najde kdo, ki se ustavi in vpraša, kaj sreča sploh je in ali je tudi on srečen ali pač ne. Tako vsem zastane dih, ko Eva reče: »Jaz nisem srečna.« (ibid.: 20) Sreča je na Združenem planetu namreč dojeta kot lekcija, nekaj, česar se vsi prebivalci lahko in morajo naučiti, vendar Adam, ki se na 'srečnem planetu' počuti ujetnika, protestira: »Vsa moja dejanja so predvidena vnaprej! Ničesar ne smem, česar ni tam [v Izročilih]! Zato sem nezadovoljen!« (ibid.: 37) Vzgojitelji pa ju še naprej silijo v srečo in učijo, da morata biti srečna, saj na 'srečnem planetu' nesreča in dvomi niso po pravilih. »Iskanje lahko le zmoti popolnost, ki vlada na planetu. Odvzame srečo. Prinese nemir.« (ibid.: 39) Ker njune zvedave narave ne zmorejo več obvladovati, ju sprva ločijo, saj se bojijo učinka, ki bi njuno obnašanje lahko imelo na obstoj njihove družbe, na koncu pa izženejo na Luno, saj bi »njun obstoj bil dokaz nepopolnosti tega planeta. Obstoj dveh nesrečnih ljudi ne bi bil v skladu z Izročili.« (ibid.: 84)

Sreča je narekovana tudi s strani oblasti Enotne Države v Zamjatinovem romanu *Mi*. Kakor vse ostalo, je tudi sreča zgolj enačba in ne iracionalno občutenje. V Državnem Časopisu ponosno pišejo:

»Čez 120 dni bo končana gradnja Integrala. Blizu je véliki, zgodovinski trenutek, ko se bo prvi Integral dvignil v svetovno prostranstvo. Pred tisoč leti so vaši junaški predniki pokorili in podvrgli oblasti Enotne Države vso zemeljsko kroglo. Pred vami pa je še imenitnejše dejanje: s steklenim, električnim Integralom, ki bruha ogenj, boste zintegrirali neskončno enačbo vesolja. Obeta se vam, da dobrotnemu jarmu razuma podredite neznana bitja, ki živijo na drugih planetih – morda še vedno v divjem stanju svobode. Če ne bodo doumeli, da jim prinašamo matematično-nezmotljivo srečo, bo naša dolžnost, da jih prisilimo k temu.« (Zamjatin, 1988: 41)

Zdi se, da besedna zveza 'matematično-nezmotljiva sreča' ne zmoti prav nikogar kot tudi ne besede o prisili – nihče se ne vpraša, ali so morda tudi sami prisiljeni v to srečo, če bodo ob morebitnem uporju prisilili tudi potencialne prebivalce drugega planeta. Prebivalci Enotne Države verjamejo, da bolj, kot je človek svoboden, tem manj je srečen. S tem, ko prebivalci izbrejo nesvobodo, tj. podrejenost, nesamostojnost in odvisnost, bojda izberejo srečo – a ta sreča več ni sreča posazemnika, pač pa je sreča množice. (Bajt, 1988) Vsi, ki so 'eden od', sestavljajo skupnost, in le dobro te skupnosti je pojmovano kot sreča, saj »'mi' smo – od Boga, 'jaz' pa – od hudiča.« (Zamjatin, 1988: 129).

Sreča je iz čustvenega seznama izbrisana tudi v Remčevem *Iksionu*. Ljudje so le še mrtvi opravitelji določenih opravil, pristna sreča pa tako nekaj nepoznanega in nedostopnega. Določenih občutenj, kot že rečeno, so zmožni le senzorji in matice, ostalim so čustva povsem tuja. Ko Eva nekega dne zaradi hude žalosti na ves glas zajoče, Raf »samo z začudenjem gleda pojav, ki mu je res skoraj neznan.« (Remec, 1981: 81) Smeh, kot pogost spremljevalec sreče, pa je »človeška ostalina, ki jo premorejo samo še senzorji, drugim pa povzroča neprijetno občutje.« (ibid.: 163)

V Fahrenheitu 451 je sreča dojeta kot nekaj samoumevnega – vsi nekako slepo verjamejo, da so srečni in se o tem ne sprašujejo. Sreča je sežiganje knjig, ker knjige morajo biti sežgane; sreča je druženje s prijatelji oz. s t.i. družino preko TV-ekranov; sreča je razmišljati o ničemer. »Hodil je proti vogalu in lahkotno premišljal o ničevih rečeh.« (Bradbury, 1981: 8) Šele ko ga na pozabljeno misel o sreči spomni Klarisa, se tiho, previdno vpraša: »Seveda sem srečen. Kaj si pa misli? Mar nisem?« (ibid.: 14) In ko tekom zgodbe spozna, koliko

slepil je usmerjalo njegovo življenje, spozna tudi, da prav zares nikoli ni bil ne srečen, ne zaljubljen, ne ljubljen.

## 5.0 Knjige in umetnost

*Malo znanja je nevarna reč.*<sup>9</sup>

Umetnost, pa naj bo to pisanje knjig, slikanje, glasba ali katera koli druga vrsta umetniškega udejstvovanja, je človekova svobodna, prostovoljna odločitev. S pomočjo umetnosti zaživijo čustva, ideje in tudi strahovi; umetnost tako vzburja, poraja dvome in strahove, vodi v premislek in dialog; in prav zato je v večini antiutopičnih del strogo prepovedana.

Bradburyjevi požarniki in njihovo sežiganje knjig zelo očitno spominjajo na bližnjo in daljnjo zgodovino ter požige knjig<sup>10</sup>. O požigu bi lahko govorili kot o najvišji stopnji cenzure. Mateja Režek o cenzuri govori kot o živem in razvijajočem se družbenem fenomenu:

»Bolj kompleksna pojmovanja cenzure pri nas najdemo v znanstvenih razpravah zadnjih let, kjer je cenzura razumljena v širšem smislu – kot nadzor nad pretokom idej s strani nosilcev oblasti in družbene moči. Kot cenzorji lahko nastopajo država ali različne verske in civilne ustanove ter samooklicani varuhi morale, njihove tarče pa so največkrat obscene in subverzivne vsebine. /.../ Omembe vredna je tudi delitev na preventivno in suspenzivno cenzuro. Preventivna cenzura pomeni predhoden nadzor, s čimer je izključena možnost prodora nezaželenih vsebin v javnost, suspenzivna cenzura pa sporne vsebine izloči naknadno oziroma po objavi, kršitelje pa po potrebi tudi sodno preganja.« (Režek, 2010: 9-10)

Seznami prepovedanih knjig<sup>11</sup> ali cenzura le-teh pa na določeni točki niso več dovolj učinkovito orodje nadzora, zato oblasti v romanu Fahrenheit 451 odločijo, da se uniči in

---

<sup>9</sup> Alexander Pope.

<sup>10</sup> Najbolj znana požiga knjig pri nas sta se zgodila v Ljubljani leta 1600 (decembra) in 1601 (januarja) po ukazu deželno knežje verske komisije za Kranjsko; ta je zasegla knjige protestantov, ki se niso bili pripravljene spreobrniti, spreobrnjenci pa so knjige izročili prostovoljno. Večina knjig je bila luteranskih v nemščini in latinščini, nekaj pa italijanskih in slovenskih (od teh največ Trubarjevih). Sočasno so bili po vsej Evropi po ukazih ali pooblastilih izvedeni še številni drugi požigi. Knjige, ki niso bile povšeči aktualni državni ideologiji, so uničevali tudi pod oblastjo cesarja Jožefa II. ter pod fašističnim, nacističnim in komunističnim režimom. (Vidmar, 2013: 211-212)

<sup>11</sup> Index librorum prohibitorum je prvi enoten seznam knjig, prepovedanih s strani katoliške cerkve. Prvo izdajo je odobril papež Pavel IV. z namenom zaščititi vernike pred branjem nemoralnih vsebin. Odpravljen je šele leta 1966. (Wikipedia, Index librorum prohibitorum). Podobno kot v Bradburyjevi Ameriki v petdesetih pa tudi v

prepovedi slehernega knjiga. Guy Montag je požarnik, »njegove roke pa so bile roke čudovitega dirigenta, vodile so vse simfonije plamenov in ognja, ki naj bi uničil cape in ogljene razvaline preteklosti.« (Bradbury, 1981: 7) V razduhovljeni družbi brez knjig je prepovedana celo Biblija, komercializacija Kristusa pa riše podobo duhovne sterilnosti Bradburyjeve antiutopične Amerike. (Booker, 2004: 118) Zgodovina požarnikov je potvarjena, nekdanjih gasilcev, ki so ogenj nekoč gasili in ne netili, niti ne poznajo več. V knjigi predpisov o zgodovini ameriških požarnikov piše: »Ustanovljeni 1790. leta z namenom, da bi v kolonijah požigali knjige z angleškim vplivom. Prvi gasilec: Benjamin Franklin.« (Bradbury, 1981: 39) Montag pa svoj poklic opiše takole: »Delo je prijetno. V ponedeljek sežigamo Millaya, v sredo Whitmana, v petek Faulknerja, spremenijo se v pepel in potem zažgemo še pepel. To je naše uradno geslo.« (ibid.: 12) Sežigajo brez pomisla in brez kančka slabe vesti, saj le izvršujejo naloge in opravljajo svojo službo. Ko ga Klarisa vpraša, ali je že kdaj prebral kakšno knjigo, se cinično zasmije in odvrne, da je to vendar protizakonito. Na steni požarne postaje v opomin prepovedi visijo sezname z milijoni prepovedanih knjig. (ibid.: 12, 39) »Knjiga je nabita puška v sosedovi hiši. Zažgi jo. Vzemi orožje in ustrelj. Prestreli človekov razum. Kdove, kdo lahko postane naslednja tarča načitanega človeka.« (ibid.: 65) Poveljnik Beatty v tem svojem govoru 'izda' glavni motiv prepovedi knjig, to je strah pred načitanimi ljudmi. Izobražen in idej poln človek je seveda tempirana bomba in le vprašanje časa pri njem je, kdaj se bo uprl zapovedim in pravilom. Neizobražen, nerazmišljajoč človek pa je oblastem prijazen in lahko vodljivo bitje, saj verjame, da je srečen – manj kot več, manj lahko tudi škodiš. »Nekdo napiše knjigo o tobaku in pljučnem raku. Kadilci se razžalostijo. Zažgi knjigo. /.../ Vsi morajo biti srečni. Ničesar se ne spominjati, saj to ne vedri duha. /.../ Deset minut po smrti je človek samo drobec črnega prahu. Naj nam posamezniki ne bodo izgovor za spominjanje. Pozabi jih. Zažgi jih, vse zažgi.« (ibid.: 66) Prepoved knjig in zapoved hedonističnega načina življenja pripelje tudi do razčlovečenja. Vsi in vse je dojet le še kot objekt – objekt kratkotrajnega užitka. Niti smrt ni več izgovor za žalost, saj družba potrebuje le vedrega duha, zato zgodovina in preteklost nista več pomembni. Montaga pretrse in mu odpre popolnoma novo sfero pogleda na svet intervencija pri neki gospe v

---

Jugoslaviji komunisti po letu 1945 prevzamejo oblast in radikalno posežejo v tedanjo družbeno ureditev po zgledu Sovjetske zveze. Žrtev njihovega poseganja je tudi umetnost, ki je bolj kot z estetskega presojana z idejno-političnega vidika. Za čistko knjižnic in knjigarn je bila tako zadolžena posebna komisija, ki je tudi sestavila seznam knjig in revij, ki bi naj bile umaknjene iz prometa. Tega posega so bila deležna vsa dela, katerih vsebina je nasprotovala narodno-osvobodilni borbi, novemu redu ali preprosto širila versko nestrpnost. V petdesetih zakrinkajo svoj strog način upravljanja kulturne scene z uvedbo 'družbenega upravljanja kulturnih ustanov'. To upravljanje pa je bilo tako učinkovito, da je preventivna cenzura zagotovila, da nobenega že natisnjenega dela ni bilo potrebno prepovedati, saj je bilo vse že predhodno uspešno filtrirano. (Gabrič, 2008: 64-68, 72)

starem delu mestu. Običajno so požarniki po prijavi pridrveli v prazno hišo, saj je 'prestopnika' predhodno odpeljala že policija, zato so oni le še požgali knjige in nikogar jim ni bilo treba raniti. (ibid.: 41) »Vendar je zdaj, to noč, nekdo napravil napako. Ta ženska je pokvarila obred. /.../ Ne bi smela biti tukaj kot krona vsega.« (ibid.: 42) Montag se prisotnost in odločnost stare ženice, da bo ostala v hiši in zgorela skupaj z ljubimi knjigami, tako dotakne, da postane tat – tat knjig. »Montagova roka se je zaprla kot usta, pritisnila je knjigo k njegovim prsim z divjo pobožnostjo, z blaznostjo nespameti.« (ibid.) Doma ukradeno knjigo skrije pod blazino, zaradi dogodka pa se začne prepriševati o smislu vsega, tudi o smislu svojega poklica in razmišlja, da bi službo opustil. Nadalje izvemo, da to ni prva knjiga, ki jo je ukradel, saj jih ima zbranih že dvajset. Mildred se seveda ustraši, Montag pa predlaga, da prebereta nekaj odlomkov. V kolikor spoznata, da so knjige res brez vrednosti, kot trdi vlada, potem jih bo zažgal in življenje bo teklo tako kot do sedaj. Vendar Montag kaj hitro spozna, da so v knjigah tako modrosti, ki bi lahko človeštvu pomagale pred lastnim pogubljenjem, kot tudi besede, ki predramijo občutke: »Neumne besede, neumne besede, neumne besede, ki močno ranijo.« (ibid.: 110) Ob tem se pomni na nekdanjega profesorja angleščine iz časov, ko knjige še niso bile prepovedane, in se odloči, da bo v njem poiskal somišljenika in sogovornika. Presunjen nad knjigami pa v trenutku nepremišljenosti prebere eno izmed pesmi tudi družbi, zbrani na obisku v njuni (Montagovi in Mildredini) dnevni sobi, kar kasneje pripelje do tega, da tudi njega prijavijo požarni službi. Dogajanje, ki sledi, je prava kriminalka in lov za Montagom, ki se po Faberjevem nasvetu v strahu pred lastnim življenjem po reki odpravi »proti resničnosti, ki je bila neresnična zato, ker je bila neznana.« (ibid.: 149) Na pot v deželo med griči se odpravi z mislijo, da se »[n]ekje /.../ mora začeti reševanje in ohranjanje, nekdo mora na tak ali drugačen način rešiti in ohraniti reči, ki so v knjigah, na ploščah, v glavah ljudi in to toliko časa, da bodo varni, da bodo rešeni večč, srebrnih ribic, rjavenja, moralnega propadanja in ljudi z vžigalicami. Svet je bil poln požiganja najrazličnejših oblik in razsežnosti.« (ibid.: 150) Montag je kot kaplja v reki tako naposled zbežal pred norim svetom, na drugi strani gričev pa se bo igra oblasti nadaljevala še naprej. V mestu namreč razglasijo konec lova za Montagom – oblast si seveda ne more privoščiti, da bi izgubila svoj ugled in zaupanje prebivalcev, zato jim ponudijo razplet te navidezne predstave tako, da ulovijo naključnega in nedolžnega prebivalca, ki se je ob nepravem času znašel na nepravem mestu. Slepa predanost vladajočim tako še naprej krepi njihovo moč nadzora.

Negativno vlogo imajo knjige tudi v romanu Adam in Eva na planetu starcev. Edina 'knjiga', ki kaj velja, so Izročila<sup>12</sup>, sto tisoč strani pravil Združenega planeta. Knjižnica centralnega kibuca je razdeljena v tri oddelke. »V prvem so bila Izročila Starih v raznih verzijah in izdajah ter nešteti komentarji izročil, npr. Zakaj je družbeni red na Združenem planetu nespremenljiv, Sistem brez alternative, Prekletstvo dela, Kaj moramo vedeti o 99 načelih, Uvod v Veliko revolucijo, V čem obstoji sreča tega planeta ipd.« (Pečjak, 1972: 30) V drugem oddelku hranijo zgodbe, ki jih ustvarijo beletristični računalniki, in sicer na podlagi Izročil in Komentarjev iz prvega oddelka. (ibid.) Tako izvemo, da na Združenem planetu nihče več ne piše literarnih besedil, ampak so ta producirana mehanično. V tretjem oddelku pa so knjige iz prejšnjega tisočletja. Ta oddelek je le zato, »da bi ljudje videli, kako ničvredno je bilo življenje na planetu pred odkritjem vitalisa in uvedbo novega reda.« (ibid.: 18) A v tretji oddelek knjižnice, razen Adama in Eve, seveda ni nikogar. Tukaj na skrivaj bereta Shakespeara in ko Stari to odkrijejo, jima dostop do knjižnice onemogočijo, njuno sporno vedenje pa pripišejo tudi branju teh ničvrednih knjig. Poleg oddelkov s knjigami je v knjižnici tudi filmski oddelek, a o knjigah in filmih Združenega planeta kaj kmalu preberemo: »[N]aše knjige in filmi prikazujejo le eno stran zgodovine. Drugo smo izbrisali, ker je bilo potrebno vzore iztisniti iz zavesti ljudi. (ibid.: 88-89) Velik del nadzora 'srečnega planeta' temelji na strogi cenzuri. Podobno kot v Bradburyjevem Fahrenheitu 451 tudi tukaj želijo ustvariti brezpogojno srečno družbo, ki ne razmišlja z lastno glavo in smisel svojega obstoja vidi le v krakočasenju z neumnostmi. Samo en način je obstajal, da so uresničili ta cilj, in sicer tako, da so ustavili razvoj, družbo razglasili za najboljšo in vcepili ljudem misel, da izboljšave več niso mogoče. (ibid.: 89) Ko Adam ves zaskrbljen trdi, da bo brez sprememb in želje po le-teh čez naslednjih nekaj tisoč let v zavesti ljudi le še ena sama misel, le ena sama ideja, sami pa bodo ostali brez razuma, mu Zevs 1 z nasmeškom odgovori:

»Morda ne bo med njimi genijev, kakršni so na prelomu dveh tisočletij ustvarili čudovite stroje, ki nam danes služijo. Toda stroji ne bodo izumrli, ker se ohranjajo v nedogled. Najbrž ne bo nobenega Shakespeara. Toda avtomatični verzifikatorji bodo ostali in razveseljevali ljudi s hitro dojemljivimi pesmicami. Ljudje bodo srečni! Čim manj idej bo v njihovih glavah, tem več sreče bodo čutili v srcih.« (ibid.: 91-92)

---

<sup>12</sup> Izročila Starih so sestavljena iz splošnega in specialnega dela. V prvem je opisan Združeni planet – družbena ureditev in navodila za vedenje. Specialni del, imenovan tudi Dodatek, pa je obsežen leksikon, katerega verodotojnost je seveda vprašljiva, če vemo, da npr. 'radovednost' opiše kot »negativno lastnost, ki jo je treba pravočasno preusmeriti«. (Pečjak, 1972: 7)

V svetu Enotne Države, kjer je vse organizirano z matematično natančnostjo, je jasno, da za umetnost, ki po mnenju tamkajšnjih oblasti velja za iracionalno, ni prostora. O pesništvu, kakršno je nekoč bilo, numer D-503 zapiše: »Zato pa – nebo! Modro, niti z enim samim oblakom pokvarjeno (le kakšen čuden okus so imeli predniki, če so njihove pesnike lahko navdihovale tiste nesmiselne, brezglave, bedasto-zgrinjajoče se grmade pare)! Jaz pa ljubim – da, prepričan sem, ne bom se zmotil, če bom rekel: mi ljubimo – le takole, sterilno, brezhibno nebo.« (Zamjatin, 1988: 42) Enako pravi tudi o ostalih oblikah umetnosti, tudi o načinu nekdanjega bivanja ljudi:

»Odprl sem težka, škripava, neprozorna vrata – in že sva v mračnem neurejenem prostoru (temu so včasih pravili 'stanovanje'). Tisti silno čudni, 'kraljevski' glasbeni inštrument – in – pisanost barv in oblik. Bela ploskev – na vrhu; temnomodri zidovi; rdeče, zeleno, oranžno vezani hrbti starih knjig; žolta bronina – svečniki, kip Bude; črte pohištva – zmaličene do epilepsije, ne moreš jih spraviti v nobeno enačbo.« (ibid.: 59)

Vidimo, da vsa ta 'neurejenost', nesterilnost in obilica barv ter raznovrstnih okrasnih predmetov, v D-503-ju zbuja občutke nelagodja, saj pravi, da ne spadajo v nobeno enačbo. Vse, česar ni mogoče racionalno razložiti, izračunati ali kakorkoli drugače logično osmisliti, velja za nesprejemljivo in v tamkajšnjih prebivalcih sproža začudenje, nemalokrat tudi odpor. Poezijo sicer v Enotni Državi še vedno pišejo ljudje in ne stroji, vendar le posebej za to izobraženi »Državni Pesniki, ki konstruirajo svoje kompozicije izključno v didaktične namene po Taylorjevih načelih učinkovitega industrijskega upravljanja.« (Booker, 2004: 41) Te pesmi nimajo enake funkcije kot nam znana poezija, ne nudijo pobega v drug svet, niso namenjene kratkočasenju, pač pa branju na javnih dogodkih, ki jih prirejajo z namenom utrjevanja oblasti Enotne Države in njenega Dobrotnika. Poezija postane ena od državnih služb (oblasti pravijo celo, da so jo ukrotile in udomačile kot divjo žival) in zato mora biti le takšna, da je družbi koristna (ibid.) »V parodiji na pritisk, ki so ga izvajali nad Zamjatinom in njegovimi kolegi pisci v postrevolucijski Rusiji, da naj bi proizvajali uporabna didaktična dela v službi revolucije, se brezdomišljjske uradne pesnike Enotne Države spodbuja, da proizvajajo tako nepozabna dela, kot so Cvetovi Sodnih Kazni, Človek, ki je zamudil Delo in Stance o spolni higieni.« (ibid.: 42) Booker na tem mestu omeni esej (On the Culture Industry) iz Horkheimerjeve in Adornove Dialektike razsvetljenosti, v katerem govorita o problemu moderne popularne kulture. Trdita, da je le-ta proizvod t.i. masivne kulturne industrije, njen namen pa je zbanaliziranje človeškega uma, s ciljem oropati ljudi zmožnosti

kritične presoje, da bi na dolgi rok konzumirali le še njene popularno-kulturne kot tudi ostale puhle marketinške proizvode. (ibid.)

Če je res, kot je zapisal Drago Bajt v spremni besedi k Zamjatinovemu *Mi*, da se za umetnost zanimamo zato, da bi razumeli svet okoli nas, nam postane jasno, zakaj v Enotni Državi umetnosti, kot jo poznamo mi, ni – ljudje ne smejo razumeti sveta okoli sebe pač pa morajo verjeti, da je takšen, kot oblasti trdijo, da je. Ustvarjalnost je Enotni Državi tako velika grožnja in sovražnica, da so vsi ljudje izpostavljeni operativnemu posegu, s katerim jim odstranijo domišljijo; obstaja namreč velika nevarnost, da z golo prepovedjo pri vseh prebivalcih ne bi dosegli želenega (Booker, 2004: 42)

## 6.0 Delo ali nedelo

*Meni drhti srce od strahu pred hlapčevstvom.*<sup>13</sup>

*A samo delo vodi k zmagi.*<sup>14</sup>

Delo je nepogrešljiva stalnica naših življenj, a mnenja o tem, ali resnično osvobaja, nas krepi in izpopolnjuje ali ne, so deljena. Kakor hitro je namreč delo ožigosano kot nuja in ne kot svobodna izbira, seveda postane bolj v breme kot v veselje. Prav zato pa oblasti v nekaterih antiutopičnih svetovih delo predstavijo kot nujni del poti k osebni sreči in zakrinkajo vse koristi, ki jih od dela podjarmljenega ljudstva dobivajo. Prebivalci tako večinoma niti ne pomislijo, da so njihova opravila dolžnosti in ne svobodna izbira, niti ne vidijo, da delo njihovih rok prinaša koristi le voditeljem, sami pa so le ovce v čredi oz. sestavni deli velikega človeškega stroja. Ker sem večino vsebine obravnavanih del opisala že v predhodnih poglavjih, na tem mestu ne bom podrobneje opisovala posameznih segmentov oz. v tem primeru 'poklicev', pač pa jih zgolj povzela; tisto, o čemer beseda še ni tekla, pa bom seveda podrobneje razložila.

Večina služb v romanih je zapovedanih in ustvarjenih s strani oblasti bodisi zato, da jim prinaša koristi (materialno blaginjo, širjenje teritorija), bodisi zato, da z njimi izvajajo nadzor

---

<sup>13</sup> Kosovel: 2013: 9

<sup>14</sup> Kosovel: 2013: 52

in držijo prebivalce na vajetih. Požarniki v Fahrenheitu 451 s požigi knjig nehote sodelujejo pri množičnem uničenju kulturne dediščine, ob tem pa slepo verjamejo potvarjeni zgodovini, misleč, da se to počne že stoletja in da je tako pač prav. Zamjatinova Enotna Država svoje inženirje določi za načrtovalce in konstrukterje »Integrala, vesoljskega plovila, s katerim namerava /.../ kolonizirati vesolje.« (Booker, 2004: 34) Že malo prej omenjeni poklic državnih pesnikov pa je ustvarjen le za to, da krepi moč oblasti in s tem moč njenega nadzora. Kako zelo potrebno je numerjem delo oz. kako močno so od njega odvisni, izvemo iz D-503-jevega opisa davnega dogodka:

»Spominjali so me na tragične 'Tri obsojence' – katerih zgodbo pozna vsak naš šolarček. To je zgodba o tem, kako so tri numerje za mesec dni poskusno oprostili dela: delajte, kar hočete, pojdite, kamor hočete. Nesrečniki so se poslanjali na kraju, kjer so običajno delali, in s sestradanimi očmi pogledovali noter; postajali so po ulicah – in po cele ure delali gibe, ki so bili ob tistem dnevnem času postali potreba njihovega organizma: žagali in stružili so zrak, z nevidnimi kladivi so potrkalivali in mlatili po nevidnih odlitkih. Končno desetega dne niso več zdržali: prijeli so se za roke in stopili v vodo /.../« (Zamjatin, 1988: 176)

V Remčevem Iksionu je podobna marioneta, kot so Zamjatinovi gradniki Integrala, posadka vesoljskega premičnika Iksiona, na katerega misijo so poslani 'izbranci' z vnaprej določenimi in prenaravnanimi zmožnostmi in nalogami. Senzorji, ki so jim z odvzemom nekaterih t. i. čustvenih priveskov prizanesli, so tako neke vrste vladni obveščevalci, ki prinašajo informacije o (ne)uspehu iskanja novega za poselitev primerne planeta, 'služba' matice pa je razplod in nadaljevanje roda človeških veljakov na potencialno ustrezni novi rodni grudi. Kot sem že opisala v tretjem poglavju (podpoglavje 3.4), je vsak prebivalec Remčeve velikomrčevske Zemlje, potem ko so jih naselili v bivalnikih, postavljen za opravnika določenega opravila. Brinda, kot že rečeno, je nadzornica dneva in noči, Sumarja kot senzorja, ki se mu zaradi zmožnosti čustvovanja porajajo določeni dvomi, pa je na vse pretege strah, »da ga bodo prenaravnali v topoumnega opravnika kakšnega bedastega opravila. Nemara bi postal nadzornik ogrevanja in ohlajevanja v naselbini in bi to počel ves svoj živni vek.« (Remec, 1981: 33) To jalovo 'službo' takšnih in drugačnih opravnikov so si oblasti izmislile le z namenom, da se ljudje ne bi počutili nepotrebne in da ne bi razmišljali o drugih rečeh. »Javnost lahko naposled tudi malce slepimo,« pravi Agar, vodja premikov. (ibid.: 96) V Iksu, sklepnem delu trilogije, si voditelji zamislijo službo opazovalcev, v katere se posamezniki (navidezno) svobodno prijavijo. Ko se Noe Nowak zgrozi nad mislijo, da nadzorujejo njegove misli, mu Ramon, član izumiteljske skupine preživetvenega središča,

odvrne: »Noe, to bi moral pomisliti preden si se prostovoljno odločil za opazovalno službo. Opazovalec mora opazovati in ne razčlenjevati dogajanja ...« (Remec, 2006: 24) Kot pa že vemo, je bila služba opazovalca postavljena le kot krinka podlega in izprijenega poskusa, kako preživeti morebitno zemeljsko katastrofo, v katerem se je nič hudega sluteč znašel Noe.

Druga skrajnost je Pečjakov Združeni planet brezdelja, na katerem je »največja sreča za državljane /.../ v tem, da jim ni treba delati. /.../ Delo je ostanek gnile preteklosti.« (Pečjak, 1972: 53) V tej 'srečni družbi' je bilo v preteklosti z izumi vseh mogočih naprav poskrbljeno za to, da sedanjim prebivalcem ni potrebno niti migniti s prstom na roki. Sirij 82 pouči Adama in Evo:

»Pred tisoč leti niso otroci niti sanjali o tem, kar imata vidva. Hodili so peš ali pa gonili težke naprave, ki so jim rekli bicikel. /.../ Vidva pa se vozita z električnimi stoli, minimobili, minirollerji, aeroflyerji, pnevmomoverji, celo rakete so vama na voljo. Uživata samo kemično hrano z izbranim okusom, ki jo skrbno pripravljajo računalniki. O fizičnem delu se vama niti ne sanja. Tistih strašnih naprav, ki so jim rekli orodje, živ dan ne bosta imela v rokah.« (ibid.: 21)

Delo, igra in vsaka oblika napora so označeni za iracionalne in nesmiselne, saj niso ničemur v korist.

## 7.0 Uporniki in dvomljivci

*Vzgoja omejuje, ubija, uniformira, mehanizira. /.../ Edina vzgoja, ki obstaja, je samovzgoja.*<sup>15</sup>

Vsak sistem zavoljo zdravega ravnovesja potrebuje posameznike, ki se temu istemu sistemu upirajo – le tako so namreč možne spremembe, pa čeprav so sistemi večinoma samooklicani za najboljše in tako mnenja, da izboljšav ne potrebujejo.

V skoraj vseh obravnavanih romanih se bodisi že na začetku bodisi tekom razvoja zgodbe pojavijo dvomljivci, ki se kasneje razvijejo v upornike. Nekateri izmed njih so sprva še pripadniki sistemu, v katerem živijo, in vanj slepo verjamejo, nato pa določen dogodek ali oseba v njih vzbudi srž dvoma (Guy Montag, D-503, Uri, Eva in Sumar); spet drugi so uporniki že od vsega začetka (Noe Nowak, Adam in Eva ter Ben Reich), saj niso nikdar zares zvesti in vzorni državljani.

---

<sup>15</sup> Kosovel: 2013: 62

Guya Montaga spoznamo kot požarnika, ki vdano in nepremišljeno opravlja svojo službo požigalca knjig. Mlada Klarisa McClellan je tista, ki mu razbistri pogled in razširi obzorja, da na koncu postane eden največjih in najaktivnejših upornikov. S svojo prismuknjenostjo sproži v Montagu val dvomov; neprisiljen smeh, ki prihaja iz njene hiše pa povzroči, da si sproščenega klepeta zaželi tudi sam, hkrati pa spozna, kako izpraznjen odnos imata z Mildred. Nekdanji požigalec knjig postane dvomljivec, ki knjige krade, prepovedanega akta branja pa se loti s tresočo previdnostjo: »Tresel se je in si zaželel, da bi lahko potisnil knjige nazaj skozi ventilator. /.../ Montag je pobral s tal eno samo drobno knjižico. /.../ Besede je izgovarjal z negotovim glasom, čutiti je bilo, da se zaveda pomena vsake črke.« (Bradbury, 1981: 75) Med svojim razodetjem se spomni tudi na nekoga, v komer bi lahko našel somišljenika in sogovornika, potem ko je Klarisa (tako mu je bilo rečeno) umrla. »Vnovič se je zasačil, da misli na dogodek, ki se je zgodil v zelenem parku pred letom dni. Zadnje čase ga je misel nanj često spremljala, zdaj pa se je spomnil, kako je bilo tistega dne v mestnem parku, ko je videl, kako je starejši mož v črni obleki urno nekaj skril pod plašč.« (ibid.: 80) Gospod Faber je nekdanji profesor angleščine in ko ga Montag najde, mu z otožnostjo prizna, da je edini, za katerega je vedel, da mu lahko pomaga in ga razume. (ibid.: 88) Z žarom v očem se nato pogovarjata o knjigah (»Vam je znano, da knjige dišijo kot muškatni orešek ali kot kaka dišava iz tujih dežel?«) in pljuvata po družbi, v kateri živita (»Pogosto se sprašujem, če Bog spozna lastnega sina, ko smo ga tako našemili /.../« (ibid.)). Tekom pogovora Faber Montagu razodene še, da niso knjige tisto, kar pogreša, pač pa tisto, kar je v njih, zase pa pravi, da ne govori le besed pač pa njih pomene. »Knjige so bile le ena oblika skladišča, v katerem smo shranjevali reči, za katere smo se bali, da jih bomo pozabili. V njih ni ničesar magičnega. Magičnost je samo v tistem, kar pripovedujejo, v načinu, kako šivajo skupaj krpe vesolja v eno samo oblačilo, namenjeno nam.« (ibid.:90) Montag kmalu uvidi tudi kruto resnico, da se oblastem ni bilo potrebno preveč truditi s prepovedjo knjig, pač pa so ljudje prostovoljno nehali brati, problem, kot pravi Faber, pa je tudi v tem, da je le še nekaj takšnih, ki se želijo upirati, pa še ti se kaj hitro prestrašijo. »Vi požarniki včasih še uprizarjate cirkus, v katerem gredo hiše v zrak in se zbira občinstvo za lep prizor, vendar je to v resnici le nepomembna stranska predstava in komajda potrebna za vzdrževanje reda. Le peščica je še takih, ki se hočejo upirati.« (ibid.: 95) Montag postane upornik, ki gre neustrašno do konca, pogum pa ga pripelje 'na drugo stran', kjer s peščico somišljenikov zaživi novo življenje. Granger, Montagov novi prijatelj, z optimizmom pravi: »Vendar ima človek čudovito lastnost: nikoli ni tako brez poguma, nikoli se mu vse tako ne priskuti, da ne bi bil sposoben vsega začeti znova.« (ibid.: 163)

Junak, ki zelo dolgo časa verjame v dobro svoje države, je tudi Zamjatinov numer D-503. Svet Enotne Države ima površinsko gledano vse lastnosti utopije (vse je podrejeno razumu, v njej vladajo enakost, stalnost in večnost, država je tudi fizično ločena od preostalega, po njihovem mnenju divjega sveta ipd.), a prav dvom je tisti, ki navidezno utopijo prekrsti v antiutopijo. (Bajt, 1988: 33) V predhodnih poglavjih sem naravo D-503-ja že dodobra opisala, zato se na tem mestu ne bi ponavljala, omenila bom samo podobnosti in razlike s prej opisanim Bradburyjevim upornikom.

Kar je za Guya Montaga Klarisa, je za numerja D-503 upornica I-330 – pri obeh je ljubezen oz. nepoznano, močno čustvo tisto, ki iz poslušnih izvrševalcev dolžnosti napravi dvomljivca in upornika. Če se na začetku še predaja razmišljanjem, kot so npr. »[č]e so se ljudje potikali po zemlji iz kraja v kraj, so se le v predzgodovinskih časih, ko so bili še narodi, vojne, trgovanja, odkrivanja različnih amerik. Zakaj – komu je zdaj še treba tega?« (Zamjatin, 1988: 48), se nekje na polovici zave svojega preobrata: »Bila sva dva jaza. Eden – prejšnji, D-503, numer D-503, drugi pa ... Prej je le malo molil svoje kosmate tace iz lupine, zdaj pa je ves zlezal ven, lupina je pokala, zdaj zdaj se bo razletela na koščke /.../« (ibid.: 80) I-330 ga zapelje v uporništvo, D-503 pa kaj kmalu ne zmore opravljati več nalog, ki bi jih moral. Tako pravi.: »Ponoči – morajo numerji spati; to je nujno – tako nujno, kakor delo podnevi. Če ponoči ne spiš – si prestopnik ... In kljub temu nisem mogel, nisem mogel spati. Propadam. Nisem več sposoben izpolnjevati svoje dolžnosti do Enotne Države ... Nisem ...« (ibid.: 81) Drugi Graditelj, eden izmed sodelavcev pri Integralu, mu pove, da so iznašli novo operacijo, in sicer poseg, s katerim numerjem izrežejo domišljijo. D-503 se zave, da jo ima tudi on, da je torej bolan, a je odločen, da noče ozdraveti, noče opraviti operacije. A za razliko od Montaga, ki uspe pobegniti ponorelemu svetu, se D-503 na koncu izpove svojih 'grehov', zaradi česar je ponovno in za vse večne čase prenaravnán na vzornega, fantazije, duše in spominov očiščenega državljana. »Pisava – je moja. In tudi naprej je – ista moja pisava. Toda – na srečo le pisava. Nobenih blodenj, nobenih bedastih metafor, nobenih občutkov: le dejstva. Zakaj jaz sem zdrav, popolnoma, absolutno zdrav. Smehljam se – moram se smehljati: iz glave so mi izvlekli nekakšno zadrto iver – zdaj je v njej lahno, prazno. Natančneje: ni prazno – toda ničesar tujega ni, kar bi me motilo pri smehljanju /.../« (ibid.: 200)

Pečjakova Adam in Eva sta upornika že od mladih nog in Stari nikakor ne morejo dognati, kaj je pri njunem spočetju šlo narobe. »Morda so se konzervirane celice gensko pokvarile.

Morda je nastala neprimerna mutacija. Morda sta Adam 117 in Eva 30520 duševna spačka.« (Pečjak, 1972: 23) Otroka porušita njihov red, ob tem pa se sprva še tolažijo z mislijo, da bosta s časom postala vedno bolj podobna večini, dokler se ne bosta na koncu utopila v njej. (ibid.: 13) A to se seveda ne zgodi, ravno nasprotno – postajata zmeraj bolj zvedava in uporna, Adam pa si zada, da bo, ko odraste, popravil Izročila Starih ter napisal novo, boljšo verzijo. (ibid.: 20)

V Remčevem Iksionu kot dvomljivec na Zemlji izstopa Sumar, dvomljivec v vesolju, na Iksionu, pa Uri. Že zelo zgodaj spoznamo Sumarjeve dvome o resničnosti Velikega mrča. Sprašuje se: »Če zunaj ni mrča, zakaj smo potem zaprti, Brinda? Kdo mi lahko potrdi, da je v ozunju res tema?« (Remec, 1981: 37-38) Ko kasneje ugotovi, da tudi Iksiona ni premikal on, pač pa logosint, njegov strah, da je vse skupaj le igra, postane še večji. Njegovo uporništvu se ne konča nič kaj srečno, saj ga pri pobegu iz bivalnikov ujamejo. »Sumar nenadoma spozna vso reč in popade ga nezadržan krohot. Smejočega se na ves glas ga zadene izstrelek ubojnika v tilnik in ga usmrti.« (ibid.: 230) Pa vendar ob razkritju zablode najverjetneje umre srečen, saj je bilo »[t]o žaganje zakovic /.../ njegovo edino zaresno delo, ki ga je kdaj opravljal. Vse drugo je bilo in je puhlina, navidežno nadziranje in upravljanje že nadzorovanih in vodenih postopkov.« (ibid.: 200) Tudi Uri, ki je bil senzorsko povezan s Sumarjem, se v nekem hipu zdrzne in pomisli, da »[n]ikoli ni videl oblike vesoljskega premičnika, v katerem že toliko časa prebiva. /.../ Iksion je lahko velikanska tvorba, na njem je lahko tudi več ljudi, ki ne vedo drug za drugega, ker so pač pregrajeni in si samo predstavljajo, da so odmaknjeni za svetlobnoletne dalje.« (ibid.: 111) Uri se svojih dvomov v strahu pred posledicami močno ustraši, saj bi vera v obstoj drugega razumnega življenja pomenila isto kot dvom v Zemljino okroglost. A ko preko senzorske povezave ne ujame zveze s Sumarjem, pač pa sporočilo neznanega porekla, »[p]opolnoma obnemi v nenavadnem spoznanju, da nemara res nekomu ali nečemu odjeda čas in prostor.« (ibid.: 116) Neznanci iz vesolja mu sporočijo, da na Iksionu prebiva tudi lesni črv in ko ga Uri najde, je obstoj tuje civilizacije dokončno potrjen. Kmalu tudi posadka na Iksionu spozna, da so bili ves čas avtomatsko vodeni in da njihova dejanja ter ukazi niso imeli nobene vloge pri krmiljenju in spreminjanju Iksionovega položaja. Zaradi tega spoznanja se po pristanku na novem planetu Eva in Uri distancirata od vseh nalog, ki bi jih po pravilih morala izvršiti, uničita semenik in zaplodita nov rod po svojih pravilih. Eva in Uri – kot tudi Pečjakova Adam in Eva – so moralni zmagovalci nad z nadzorom prepojenim planetom in družbo in kot redki srečneži uidejo smrti, ki je sicer

»splošna, nujna in neizogibna kazen kolektiva za trmasto uveljavljanje individualnosti.«  
(Bajt, 1982: 187)

Noe Nowak, Remčev junak romana Iks, je upornik in dvomljivec od vsega začetka. Kot smo že spoznali, se za nalogo opazovalca odloči le zato, ker misli, da se bo lahko na ta način izoliral in ušel 'resničnemu svetu', prav tako pa tudi od samega začetka z izklopom zapisovalnika misli bojkotira pravila igre. Kot čudaški devičnik-samotar se veseli tudi uporništva in zmage narave – »[p]otresi v zadnjih desetletjih so pregnali turiste, ki so včasih oblegali veličastni kanjon reke Kolke. Nikogar ni več, samo kondorji jadrajo nad surovo lepo sotesko, vklesano v podnožje skalnih grebenov.« (Remec, 2006: 16), sam pa pravila krši, kadar le lahko – »[p]osežem na polico ob postelji in potipam za vesoljeplovskim časomerom ... Po pravilih bi ga moral imeti vselej na zapestju.« (ibid.: 49) in benti nad izprijenim človeškim nadzorom: »[D]rek, pa tako življenje, s hroščem v glavi, ki zvesto beleži vse, kar ti pride na misel med sranjem.« (ibid.: 42) Noe se od vsega začetka zaveda moči vladajočih, njihovega nadzora in nečloveške ureditve družbe ter se vseskozi sprašuje »ali [je] res ostal sam na tem svetu ali pa so [ga] nategnili in je vse skupaj igra v prikazovalnici ...« (ibid.: 129) ter »kaj, če sem s tem hroščem v glavi že ves čas podvržen navidezni resničnosti in je vse skupaj samo umetna kuliserija, česar se od samega začetka bojim ...« (ibid.: 285) Dvomi ga prepredajo tako močno, da se mu nekoč še v sanjah prikažejo Patrociji, ki so bojda ukanili ljudi tako, da so prikrili svetlolasce, skrili vso Islandijo pod zemljo in jih prepričali, da je Sonce ugasnilo. (ibid.: 162) Sestrična Sara, ki se mu prikaže v sanjah, pa mu razodene tudi, da »psov niso iztrebili. Na Tajskem skrivaj delajo iz njih klobase. Ne reci mi, da nisi nič vedel o tem in mi ne verjameš. Saj se tudi v Noetovi barki na Luni igrate konec sveta.« (ibid.) V tem čudnem sanjsko-resničnem svetu se 'sreča' tudi z Iksionivim dvomljivcem Sumarjem, s katerim delita podobne misli in strahove:

»Jaz sem Noe Nowak, opazovalec, šepečem. Ne vem, kako so me našli ...«

»Ne moreš se jim skriti, vedno te najdejo, mi potihoma odvrne. Jaz sem Sumar, senzor. Ujeli so me pri pobegu iz podzemeljske naselbine, v kateri so preizkušali, kako bi ljudje prenesli veliki mrč ...«

»Misliš, da se igrajo konca sveta, zgrožen vprašam.«

»Vsega so zmožni, reče.« (ibid.)

V tem svetu nimajo ljudje, sploh pa ne uporniki zoper sistem, nobenih pravic; te pripadajo le logosintom, robotavrom in živostrojnim bitjem. (ibid.: 184) Noetovi strahovi se na koncu v najhujši možni obliki uresničijo, saj spozna, da je bil le predmet sprevrženega poskusa. »O, fukarija, me prešine ... Imajo me, ves čas so me imeli v igri konca sveta.« (ibid.: 349)

Tudi Besterjev v nalogi ne prevečkrat omenjeni junak – Ben Reich – je upornik, in sicer upornik proti esperskemu cehu. Meni, da so esperji »klan, ni jim mogoče zaupati, sploh niso rodoljubi, medplanetna zarota, jedo normalne otročičke, itn.« (Bester, 1979: 119) V nekem pogovoru tudi cinično pripomni, da bi naj bili »[t]i preklicani možganarji /.../ največji napredek, kar smo se razvili v homo sapiensa.« (ibid.: 7) Ko ukani sistem in izvede umor, ki se ni zgodil že skoraj osem desetletij, sprožijo oblasti gonjo proti njemu. Načrt in prevara mu sicer uspevata zelo dolgo in mestoma kaže, da mu bo uspelo stvar brez posledic izvesti do konca, a vendarle ga odkrijejo in razničijo, saj »če bi si Reich opomogel od vrste pretresov, ki so ga doleteli, bi se lahko prilagodil, preusmeril in postal imun pred nami. To pa je bilo tudi nevarno, ker je imel tolikšno moč, da bi lahko zamajal Osončje. Bil je eden tistih redkih rušilcev sveta, katerih sila utegne razdejati našo družbo in nas nepreklicno podvreči njihovi psihotični naravi.« (Bester, 1979: 222)

## 7.1 Puncerjevi izgubljeni ljudje

Na koncu želim predstaviti še kratko zgodbo Franja Puncerja iz zbirke Izgubljeni človek (sicer prva slovenska zbirka znanstvenofantastičnih novel), z naslovom Srečanje. Kot v zgoraj obravnavanih delih gre tudi pri Puncerju večinoma za človeka, ki vidi sebe kot najuspešnejšo in najveličastnejšo stvaritev sveta, ta svet pa seveda za popolno središče veselja. (Bajt, 1978: 10) Človekov egocentrizem pa zmeraj vodi v pogubo. »Puncer ne veruje v oholega in mogočnega vladarja naše dobe, ki časti le stvari po svoji podobi; tak človek je zapisan pogubi.« (ibid.) Puncer v svojih besednih svetovih sicer bolj kliče po odpovedi človeški »antropomorfni strasti po polaščanju in spreminjanju vsega« (ibid.: 11), družba v omenjeni zgodbi pa vendarle odlično ustreza kontekstu diplomske naloge.

Dogajanje se odvija nekje na obali, kamor sta se Petra in njen oče odpravila na počitnice. Gre za družbo prihodnosti, ki je tudi že zrobotizirana. »Stregel nama je majhen, zavaljen robot, ki pa je bil za najine zahteve še kar dovolj spreten.« (Puncer, 1978: 43) Preseneča, da roboti niso popolnejši od ljudi, pač pa so še kako zmotljivi in nerodni. »[S]em navaden zmotljiv stroj« pravi robot (ibid.: 45), ob tem pa postane tudi jasno, da družba, v kateri živi Petra in njen oče, verjame, da je popolna in najboljša. »Da, Petra ... ljudje smo zares nekaj posebnega. Prav gotovo nam ni enakih v vsem širnem prostranstvu. Ko dosežemo Stopnjo, smo nenadkriljivi ... edina popolna bitja. (ibid.: 46) (Mimogrede – človekovi vase zaverovanosti se je v svoji noveli nekoliko posmešnil že Dušan Kralj leta 1959, kjer je opisal srečanje Zemljanov z vesoljcem. Ta je na Zemlji pristal zgolj zaradi okvare svojega plovila, saj je širšemu vesoljnemu prebivalstvu Zemlja zaradi svoje nizke razvojne stopnje povsem nezanimiva. (Grabnar, 1978: 8)) Pri omembi Stopnje spoznamo, da družba teži k navidezni enakosti s tem, da vsak prebivalec slej kot prej doseže Stopnjo nezmotljivosti, po dosegu katere je vsaka zmotljivost apriori odpisana. Verjamejo tudi, da človek nikoli ne laže. »Imeti človeka za lažnivca je bilo skrajno nemoralno.« (Puncer, 1978: 44) Kar pa pomeni, da si je oblast zagotovila, da bodo ljudje verjeli vsemu, kar bo z njihove strani rečeno. Da gre za še kako nadzorovano in s pravili preprečeno družbo, izvemo, ko potapljač, ki ga Petra in njen oče s pomenkovanja ob sladoledu opazujeta, sname masko. »Bil sem skrajno presenečen. Ta človek je nosil brke! Prave pravcate, neverjetno košate brke! No, to je bilo nekaj, česar zares nisem pričakoval na tem koncu Zemlje in pri teh letih. Pogledal sem Petro, ki je z odprtimi usti strmela vanj.« (ibid.: 47) Dlake so namreč prepovedane oz. kot pravi Petrin oče – »[s] takimi atavizmi smo vendar že zdavnaj opravili.« (ibid.: 49) Zgodovina je očitno zelo mamljivo področje za spreobračanje, brisanje in potvarjanje, predvsem pa za zanikanje vsega, kar človeku in družbi ni po godu. V tej zgodbi je poklic zgodovinarja ne samo nekaj iz daljnje, slabe preteklosti, pač pa celo zločin. Potapljač (nas) opominja, da je »težava /.../ v tem, da je s tole človeško družbo vedno huje. Vi vsi mislite, da smemo pozabljati preteklost. /.../ Zmota, usodna zmota ... dragi sosed. /.../ Naša sedanost bo naslednji hip že preteklost, pa vam gotovo ne pride na misel, da bi pozabili vse prijetne ure, ki ste jih danes preživeli s hčerko.« (ibid.: 50) Oče pa mu seveda oporeka: »Smešno ... takim teorijam smo se v šoli smejali. Siphronen je jasno dokazal, da ... da je preteklost antagonizem prihodnosti in da je zato treba preteklost izbisati ... popolnoma ... brez sledu, uničiti stare knjige, zapise ... Pozabiti!« (ibid.) Potapljač je z vso svojo pojavo in razmišljanjem tipičen upornik in odpadnik, ki ne sodi v tako urejeno družbo, katere bistvo povzame takole: »Vsiliti Človeku prepričanje, da je nezmotljiv, je otročje lahko, to gôdi. Prepričati ga, da nima preteklosti, je

udobno, ker ga ne sili k razmišljanju. Na takó osvobojenega Človeka in táko nezmotljivo družbo se požvižgam!« (ibid.: 51) Oče pa v vsaki repliki neumorno trdi, da je njihova družba popolna in dovršena na vseh področjih, poznavanje preteklosti in vedenje o minulih dogodkih pa bi bila le nepotrebna ovira na poti do Stopnje nezmotljivosti. (ibid.) Potopaljač jima nato izda skrivnost o Evropskem morju, kjer je potopljene pol milijarde ljudi – mesta, države in ljudstva. V daljnji preteklosti so ambiciozni in mnogo manj vase zaverovani Zemljani ujeli stik s civilizacijo iz vesolja, a vesoljska ladja je bila tako velika, da je ob pristanku poteptala vso tedanjo Evropo in njene prebivalce. Ta velik krater je nato zalilo morje. Katastrofa je bila idealna odskočna deska za nov začetek in takrat je Siphronen, nekakšen novi bog družbe, postavil nov red in nova pravila. Izbrisali so zgodovino in začeli na novo; postavili so normo rojevanja potomcev, ki pravi: »En otrok, če je punčka. Fanta sta lahko dva – s posebnim dovoljenjem.« (ibid.: 52), na področju izobraževanja postavili Stopnje z najvišjo Stopnjo nezmotljivosti, za drugače misleče pa ustanovili Zavod za rehabilitacijo razuma (podobno kot Remčeva bio- ter psihonetična služba in Zamjatinov Varnostni Urad). Konec seveda ni nič kaj srečen, saj se oče, kljub temu da uvidi vse laži svoje civilizacije in se mu potrdijo dvomi iz mladosti, odloči potapljača ubiti. Laž, ki ima množico podpornikov in vernikov, je namreč zmeraj močnejša kot resnica, ki je zaradi pozabe že skoraj popolnoma zbledela.

## 8.0 Sklep

Antiutopični svetovi in njihovi junaki, predstavljeni v diplomski nalogi, so prikazali toliko črnih scenarijev, da ob prebiranju nikakor ne moremo ostati ravnodušni. Hočemo ali nočemo – besede nam dajo misliti, hkrati pa v nas prebudijo neodstranljiv strah pred svetom, v katerem živimo. Je že res, da so zgodbe v romanih izmišljene, pa vendar so nastale na podlagi aktualnih družbenih razmer in kritike konkretnih političnih sistemov, zato se njihova uresničitev v današnjem ponorelem svetu niti ne zdi tako zelo neverjetna. Spoznali smo najrazličnejše mehanizme nadzora, sredstva in načine, s katerimi vladajoči nadzirajo svoje prebivalce in potrdila se je hipoteza, da je nadzor nad prebivalci vzpostavljen zato, da lahko vladajoči uživajo koristi. Te koristi so nemalokrat zgolj prvinska človeška želja po širjenju teritorija, tudi onstran meja svojega planeta, in potrjevanju svoje egocentrične in antropocentrične narave. Osvojiti čim več, to obdržati in biti najboljši, je prvinski nagon, ki

žene človeka že od pradavnine. Vladajoči, neke vrste alfa samci, od množice, ki dela zanje, dobivajo tudi materialne koristi in dobrine, na račun katerih lahko brez naporov sami brezskrbno in v izobilju živijo. Ponekod so koristi, ki jih vladajoči želijo dobiti od prebivalcev, njihova pomoč pri osvajanju novih svetov (Iksion, Mi), drugod pa so prebivalci poskusni zajčki, ki sodelujejo pri eksperimentu konca sveta, s čimer si vladajoči zagotovijo svojo rešitev, če bi se katastrofa resnično zgodila (Iks). 'Veliki bratje' so povsod in zdi se, da zasebnosti pravzaprav več ni – prebivalci so nadzirani na vsakem svojem koraku (ponekod so deležni celo telepatskega vdora v misli), njihova dnevna rutina je vnaprej strogo določena, vse pa mora imeti svoj namen in cilj. Zaradi hitrega tempa življenja ter pomanjkanja časa je večina ljudi popolnoma otopela, izgubili so sposobnost razmišljanja in ustvarjanja, brez pravil pa več ne znajo in niti nočejo živeti. Romanom je skupno to, da se skoraj vsi prebivalci hitro navadijo življenja pod diktaturo, zapovedi in prepovedi sprejmejo za svoje, brez da bi podvomili v njihove zle namene. Vladajoči so namreč njihovi bogovi, ki jim dajejo občutek varnosti, hkrati pa verjamejo, da kar koli pride od njih, ne more biti slabo. Ljudje tako brezglavo pustijo, da jih postavljajo pred neumne preizkušnje, s katerimi morajo dokazovati svojo predanost in vzdržljivost; pustijo se poneumljati in brez premisleka 'prodajo' svoj razum za ščepec instant zabave, hkrati pa brez slabe vesti opravljajo naloge in službe, ki si jih zamislijo oblasti. Slepno verjamejo lažem, ki jih spremljajo na vsakem koraku in pustijo vladi, da jim s takšnim ali drugačnim moraliziranjem vzbuja slabo vest. Odnosi med ljudmi zato pričakovano izgubljajo pristnost, nadzor pa pelje v razčlovečenje in brezčutnost, kar je vladajočim zagotovo v korist. Prebivalci večinoma res so zatirani, kot sem zastavila v uvodni hipotezi, a v sklepu lahko zaključim, da to zatiranost občutimo le mi, bralci, medtem ko junaki (razen peščice upornikov) v romanih svojega položaja ne doživljajo kot zatiranega, pač pa se čutijo privilegirane in v totalitarističnem svetu vidijo vse koristi.

Ljubezen izgubi vojno z razumom, vse postane mehanično in človek izgubi svojo človeškost s tem, ko mu je odvzeta zmožnost čustvovanja. Spolnost je le še brezčutno predajanje užitkom, reprodukcija pa absolutno nesvobodno področje. Ljudje so bodisi sterilizirani in jim je tako zmožnost zaplojevanja in rojevanja potomcev odvzeta bodisi je razmnoževanje nadzirano tako, da se zagotovijo le rojstva najboljših in najkrepkejših posameznikov. Bolezni, šibkosti, pomanjkljivosti ali kakršni koli drugi odstopi od zapovedanega, v družbi prihodnosti niso dobrodošli. Vladajoči želijo namreč zgraditi svet najboljših posameznikov, odpraviti bolezni in druge hibe, saj lahko le krepko in zdravo ljudstvo zgradi svet po njihovi meri. In če smrti za časa našega življenja še nismo prišli do živega, se v nekaterih izmed

obravnavanih del tudi nje polastijo kremplji nadzora. Premagana smrt je tako dokaz superiornosti in je največja zmaga, kar jih je.

Za izredno priročen način nadzora se izkaže tudi izbris ali poneverba zgodovinskih dejstev, saj če ljudje ne vedo, kako so nekoč živeli, tudi ne vidijo zmot in zablod človeštva ter nimajo želje po tem, da bi kaj spreminjali. Verjeti, da je svet, v katerem živijo, najboljši, je absolutno zagotovilo za srečno življenje, odvzem vsakršne možnosti soodločanja pa jih odreši nepotrebnih dilem, vladajočim pa zagotovi odstotnost vstaj in protestov zoper njih.

Le dvomljivci in uporniki v zgodbah predstavljajo žarek upanja za svet, ki tone v pogubo. Posamezniki, ki se uprejo nadzoru in še znajo razmišljati s svojo glavo, so morda sicer le kaplja v morju poneumljene in zasušnjene množice brez duše, pa vendar nam je njihov obstoj vsaj malo v uteho, saj potihem vemo, da ko še njih ne bo, svetu res več ne bo videti rešitve.

## **Viri**

Bester, Alfred, 1979: Razničenec. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Bradbury, Ray, 1981: Fahrenheit 451. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosovel, Srečko, 2013: #Človek. Ljubljana: Sanje. (Zbirka Aktivni državljani)

Menart, Janez, 1989: Stihi mojih dni. Ljubljana: Prešernova družba.

Pečjak, Vid, 1972: Adam in Eva na planetu starcev. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Puncer, Franjo, 1978: Izgubljeni človek. Ljubljana: Mladinska knjiga. Zbirka Odisej.

Remec, Miha, 1981: Iksion ali beg iz prikazovalnice. Murska Sobota: Pomurska založba.

Remec, Miha, 2001: Iksia ali slovo živistrojnega človeka. Maribor: Založba Obzorja.

Remec, Miha, 2006: Iks ali velika samota Noetove barke. Maribor: Študentska založba Litera.

Zamjatin, Jevgenij, 1988: Mi. Ljubljana: Cankarjeva založba.

## **Literatura**

Bajt, Drago, 1978: Uvod v Puncer, Franjo: Izgubljeni človek. Ljubljana: Mladinska knjiga. Zbirka Odisej.

Bajt, Drago, 1982: Ljudje, zvezde, svetovi, vesolja. Eseji o znanstveni fantastiki. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Bajt, Drago, 1988: Drugi obraz prihodnosti. V: Zamjatin, Jevgenij: Mi. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Bajt, Drago, 2006: Spremna beseda k Remec, Miha: Iks ali velika samota Noetove barke. Maribor: Študentska založba Litera.

Booker, Keith M., 2004: Antiutopija v moderni literaturi: fikcija kot družbena kritika. Ljubljana: Založniški atelje Blodnjak (Zbirka Tezej).

Bratož, Igor, 2002: Ljubezen daljnih svetov. Književni listi: štirinajstdnevna knjižna priloga časnika Delo, 18. 2. 2001, str. 11.

Dilas-Rocherieux, Yolène, 2004: Utopija ali spomin na prihodnost. Od Thomasa Mora do Lenina; večne sanje o drugačni družbi. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Zbirka Premiki.)

Gabrič, Aleš, 2008: Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni. Primerjalna književnost 31/posebna številka. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-P9XDFJAG>; dostop 30. 6. 2016 ob 11.35.

Grabnar, Boris, 1978: Mavrična krila. Izbor slovenskih znanstvenofantastičnih zgodb. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Kordigel, Metka, 1994: Znanstvena fantastika. Ljubljana: DZS. Literarni leksikon, Študije; zv. 41.

Kristof, Nicholas D., 2016: Največja napaka. Global, julij 2016, str. 32-35.

Leskovšek, Žiga in Samo Resnik (ur.), 1990: Fantazija. Antologija znanstvene fantastike. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.

Remec, Miha, 1993: Astralni svetilniki. Zbirka znanstvenofantastičnih novel. Ljubljana: Kiki Keram (Zbirka Blodnjak).

Remec, Miha, 2016: Iksia ali slovo živostrojnega človeka. Trilogija Iksion-Iksia-Iks. Ljubljana: Amalietti & Amalietti. Zbirka Zbrana dela / Miha Remec.

Režek, Mateja (ur.), 2010: Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Razprave).

Vidmar, Luka, 2013: Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino 61/2. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-W7378U4A>; dostop 30. 6. Ob 12.15.

*Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ISJ ZRC SAZU, 2000. Dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>; dostop 25. 5. 2016 ob 10.15

<http://www.miha.remec.si/dela/iks-ali-velika-samota-noetove-barke.html>; dostop 12. 5. 2016 ob 23.17

[https://sl.wikipedia.org/wiki/Dr%C5%BEava\\_\(Platon\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/Dr%C5%BEava_(Platon)); dostop 30. 5. 2016 ob 17.35

[https://en.wikipedia.org/wiki/The\\_Demolished\\_Man](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Demolished_Man); dostop 30. 5. 2016 ob 12.20

[https://sl.wikipedia.org/wiki/Gottfried\\_Wilhelm\\_Leibniz](https://sl.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_Leibniz); dostop 7. 6. 2016 ob 20.45

[https://en.wikipedia.org/wiki/Index\\_Librorum\\_Prohibitorum](https://en.wikipedia.org/wiki/Index_Librorum_Prohibitorum); dostop 30. 6. 2016 ob 12.10

## **Izjava**

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo. Hkrati izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Ljubljana, september 2016

Tadeja Rožman Bogovac